МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

ПОБРАТИМСТВО ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

Виконав: студент, IV курсу,
групи 6.0541- смк - з
спеціальності С5 «Соціологія»
освітньої програми «Соціологія
медіації і кримінології»
Д.В. Ященко

Керівник: к.соц.н., доцент кафедри
соціології.
Я.С. Пилипенко

Рецензент: доцент кафедри
соціології, к.соц.н.,
О.В. Бондаренко

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність С5 «Соціологія»
Освітня програма «Соціологія медіації і кримінології»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
В.О. Скворець _____
23 грудня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Ященку Дмітрію Володимировичу

1. Тема роботи (проекту) Побратимство як форма соціальної згуртованості
Керівник роботи Пилипенко Я.С., к.соц. н., доцент кафедри соціології
Затверджені наказом ЗНУ від 19 грудня 2024 р. № 1993 – с
2. Строк подання студентом роботи 20 травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Білоскурський О., Зурабашвілі Т. Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними дослідження reSCORE-2024. Київ: Україна – USAID, ПРООН, 2024. 52 с.; 2. Дейнеко О. Моделі конструювання соціальної згуртованості: теоретичні рефлексії та емпіричні кейси. Соціологічні студії. 2021. № 1 (18), С. 33-40; 3. Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації: матер. фахової дискусії 05.06.2023 р.. Київ: ІСПП НАПН України, 2023. 97 с.; 4. Кондратюк О. Дослідження побратимства (посестринства) та «кумлення» в традиційному українському суспільстві. Етнічна історія народів Європи. 2006. Вип. 21. С. 103-106; 5. Кілар А.Ю. Бойове побратимство (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни).
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1. Проаналізувати ступінь розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості. 2. Здійснити інтерпретацію змісту і сутності ключових понять дослідження: соціальна згуртованість, побратимство. 3. Визначити методи дослідження побратимства як форми соціальної згуртованості. 4. Проаналізувати специфіку соціальної згуртованості у Збройних Силах України. 5. Дослідити феномен побратимства в російсько-українській війні. 6. Виявити вплив феномену побратимства на соціальну згуртованість військового підрозділу. 7. Обґрунтувати методи збору емпіричних даних. 8. Здійснити аналіз результатів дослідження. 9. Надати рекомендації щодо використання результатів емпіричного дослідження

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Пилипенко Я.С., к. соц.н., доцент кафедри соціології	25.12.25	25.12.25
Розділ 2	Пилипенко Я.С., к. соц.н., доцент кафедри соціології	04.02.25	04.02.25
Розділ 3	Пилипенко Я.С., к. соц.н., доцент кафедри соціології	04.04.25	04.04.25

7. Дата видачі завдання 23 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Грудень 2024	*виконано*
2.	Опрацювання наукових джерел	Грудень 2024	*виконано*
3.	Робота над вступом	Січень 2025	*виконано*
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	*виконано*
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	*виконано*
6.	Проведення соціологічного дослідження	Березень 2025	*виконано*
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	*виконано*
8.	Робота над висновками	Травень 2025	*виконано*

Студент _____Д.В. Ященко

Керівник роботи (проекту) _____Я.С. Пилипенко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Сорокіна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: складається з 68 сторінки, 53 позиції у списку літератури, 2 додатка.

ПОБРАТИМСТВО, РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА, ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ, СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ

Мета наукового дослідження: вивчити вплив побратимства на соціальну згуртованість у контексті військового досвіду.

Об'єкт наукового дослідження: феномен побратимства як соціального явища.

Предмет наукового дослідження: побратимство як форма соціальної згуртованості в українському суспільстві.

Методи наукового дослідження: теоретичні – діалектичний, історико-генетичний, аналіз і синтез, емпіричні – контент-аналіз і глибинне інтерв'ю.

Гіпотеза дослідження: 1. Побратимство сприяє підвищенню відчуття єдності та взаємної підтримки серед військовослужбовців. 2. В умовах бойових дій побратимство виступає ключовим чинником збереження психологічної стійкості військових.

Висновки: 1. У період криз і викликів саме соціальна згуртованість стає тим чинником, що сприяє формуванню довіри і єдності на всіх рівнях соціальної взаємодії: між людьми в рамках соціальних груп і громад, між громадянами і органами влади, між соціальними інституціями. 2. Побратимство, яке сьогодні є частиною української соціокультурної традиції, відіграє значну роль у формуванні соціальної згуртованості. 3. У війську феномен побратимство має особливе значення. Він сприяє зміцненню морального духу солдатів, підвищує бойову готовність та взаєморозуміння. У сучасній українській армії побратимство відіграє важливу роль у вихованні новобранців та об'єднанні військових частин.

SUMMARY

Diploma thesis consists of 68 pages, 53 literature sources, 2 annex.

BROTHERHOOD, RUSSIAN-UKRAINIAN WAR, ARMED FORCES OF UKRAINE, SOCIAL COHESION

Research purpose is to study the influence of brotherhood on social cohesion in the context of military experience.

Research object is the phenomenon of brotherhood as a social fact.

Research subject is brotherhood as a form of social cohesion in Ukrainian society.

Research methods theoretical – dialectical, historical-genetic, analysis and synthesis, empirical – content analysis and in-depth interview.

Research hypothesis: 1. Brotherhood contributes to an increase in the sense of unity and mutual support among military personnel. 2. In the conditions of combat operations, fraternity is a key factor in maintaining the psychological stability of the military.

Conclusions: 1. In times of crises and challenges, it is social cohesion that becomes the factor that contributes to the formation of trust and unity at all levels of social interaction: between people within social groups and communities, between citizens and authorities, between social institutions. 2. Brotherhood, which is today part of the Ukrainian socio-cultural tradition, plays a significant role in the formation of social cohesion. 3. In the army, the phenomenon of brotherhood is of particular importance. It helps to strengthen the morale of soldiers, increases combat readiness and mutual understanding. In the modern Ukrainian army, brotherhood plays an important role in the education of recruits and the unification of military units.

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ 9
1.1. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна згуртованість», «побратимство» 9
1.2. Ступінь розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості 15
1.3. Методи дослідження побратимства як форми соціальної згуртованості. 23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ 27
2.1. Специфіка соціальної згуртованості у Збройних Силах України 27
2.2. Феномен побратимства в російсько-українській війні 34
2.3. Вплив феномену побратимства на соціальну згуртованість військового підрозділу 37
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ 40
3.1. Обґрунтування методу збору емпіричних даних 40
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження 42
3.3. Рекомендації щодо посилення соціальної згуртованості військових через побратимство 53
ВИСНОВКИ 55
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 60
ДОДАТКИ 67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Російсько-українська війна, яка розпочалася ще у 2014 р. з моменту захоплення та анексії українського півострову Крим, а потім переросла у повномасштабну російську агресію з 24 лютого 2022 року, стала одним із найпотужніших викликів для нашої країни за останні 80 років, що минули після завершення Другої світової. Повномасштабна війна вплинула на всі без винятку сфери суспільного життя, змінивши усі політичні, економічні, соціальні, соціально-психологічні умови буття українців. Можна говорити про те, як війна вплинула на національну ідентичність, на різноманітні соціальні зв'язки і відношення між людьми, соціальними групами, соціальними інституціями тощо. В ході війни почали відроджуватися і зміцнюватися нові соціальні відносини, зокрема такі як відносини побратимства.

Для українського народу побратимство – це не нове явище. Воно притаманне українцям ще з давніх часів як елемент духовного споріднення і згуртованості. Яскраво було виражено в часи козацтва і гайдамацтва, і наново проявилося під час російсько-української війни. Бойове побратимство виявилося надзвичайно важливим явищем у ході війни, завдяки якому була отримана не одна перемога на полі бою, врятоване не одне життя, і взагалі Україна вистояла і зберегла свою державність попри чисельні заяви, що «через два-три тижні Україна паде». Саме завдяки побратимству, як соціальному явищу, відбувалася консолідація сил, об'єднання бійців у підрозділах спільною ідеєю патріотизму, необхідності захисту Батьківщини і своєї власної домівки, укріплювався їх моральний дух в умовах жорсткої війни.

Побратимство зберігається не лише на полі бою. Воно триває протягом усього подальшого життя. Побратими, що залишили службу в активних бойових діях із-за поранення чи з інших причин, продовжують підтримувати побратимів на фронті волонтерством, грошовими донатами на необхідні засоби (дрони, автівки тощо).

Побратими допомагають один одному у працевлаштуванні, спільними зусиллями організовують власну справу, допомагають у психологічній реабілітації, підтримують тяжкопоранених та членів родини загиблих героїв. Тому, ми вважаємо, тема даної кваліфікаційної роботи є надзвичайно актуальною.

Проблемна ситуація полягає в тому, що на теперішній час вже опубліковано достатньо велику кількість досліджень з питань російсько-української війни в різних галузях наук: правових, політичних, психологічних, соціологічних, економічних тощо. Розглядалися різні аспекти цієї війни: про «гібридний» характер війни починаючи з 2014 року до початку повномасштабного вторгнення, про вплив війни на економічний стан України, про правові наслідки війни, про роль міжнародних організацій у подоланні збройного конфлікту, про стан Збройних Сил України в період російсько-української війни і тому подібне. Крім наукових публікацій, таких як монографії, дисертаційні дослідження, наукові статті у фахових виданнях, публікувалися статистичні звіти й інформаційні довідки, політико-правові документи, а також результати соціологічних досліджень про вплив війни на стан українського суспільства, на його консолідацію і соціальну згуртованість тощо. В той же час феномен бойового побратимства та його впливу недостатньо розроблений і представлений у науковому дослідницькому полі. Не визначений статус феномену побратимства. Ще в 2021 році у Верховній раді був зареєстрований законопроєкт № 5595 від 01.06.2021 «Про захист прав побратимів і посестер», яким передбачалось ввести до військових статутів поняття «побратими» і «посестри» та надати їм право нотаріально засвідчувати доручення та заповіти військовослужбовців під час бойових дій, але й дотепер даний законопроєкт не був розглянутий і прийнятий законодавчим органом.

Об'єкт дослідження. Феномен побратимства як соціального явища.

Предмет дослідження. Побратимство як форма соціальної згуртованості в українському суспільстві.

Мета дослідження. Вивчити вплив побратимства на соціальну згуртованість у контексті військового досвіду.

Виходячи з мети, планується виконати наступні дослідницькі *завдання*:

Виходячи з мети, планується виконати наступні дослідницькі *завдання*:

– уточнити зміст основних понять дослідження: соціальна згуртованість, побратимство;

– вивчити ступінь розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості;

– визначити й обґрунтувати методи дослідження побратимства як форми соціальної згуртованості;

– проаналізувати специфіку соціальної згуртованості у Збройних Силах України;

– дослідити формування феномену побратимства в російсько-українській війні;

– дослідити вплив побратимства на соціальну згуртованість військового підрозділу;

– обґрунтувати методи збору емпіричних даних;

– здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження;

– надати рекомендації щодо посилення соціальної згуртованості військових через побратимство.

Гіпотези. 1. Побратимство сприяє підвищенню відчуття єдності та взаємної підтримки серед військовослужбовців. 2. В умовах бойових дій побратимство виступає ключовим чинником збереження психологічної стійкості військових.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, та 2 додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

1.1. Уточнення основних понять дослідження: «соціальна згуртованість», «побратимство»

Усі проблемні ситуації у соціологічному дослідженні мають свій понятійний (категоріальний) апарат. Інколи трапляється, що предмет дослідження включає в себе багато специфічних понять, які неоднозначно трактуються, виходячи із різних соціологічних підходів, парадигм, наукових шкіл, у зв'язку з чим виникає проблема пошуку найбільш адекватних дефініцій визначених понять і категорій.

Таким чином, даний підрозділ присвячений виокремленню базових понять, котрі відображають об'єкт і предмет дослідження, а також формування єдиної, цілісної і несуперечливої системи понять, які відображають сутність предмету дослідження. Інтерпретація понять в даному підрозділі є одним із завдань дослідження. Дана процедура дозволяє на одному з перших етапів дослідження розкрити зміст поняття, встановити його зв'язок з іншими поняттями, що сприяє більш глибокому розумінню предмета дослідження. Смисл теоретичної інтерпретації полягає у тому, щоб чітко, точно і однозначно вказати, що розуміється у дослідженні під даними термінами або поняттями.

В нашому дослідженні ми визначили базові поняття: соціальна згуртованість і побратимство.

Завдяки вивченню стану розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості, який базувався на аналізі наукових джерел, нам вдалося виявити декілька підходів щодо тлумачення даного поняття. До речі, як зазначають фахівці, поняття «соціальна згуртованість» ще до кінця чітко не визначено, оскільки належить до категорій високого рівня абстракції.

Більш того, часто його плутають (або ототожнюють) з подібними поняттями, наприклад із соціальною солідарністю, соціальною згодою. При цьому, їх особливості і відмінності не завжди уточнюються, що спонукає нас в даній роботі саме до уточнення змісту і сутності поняття «соціальна згуртованість». Так, наприклад, українські соціологи С. Красько, С. Урсуленко та деякі інші, досліджуючи соціальну солідарність, говорять про близькість категорій солідарності і згуртованості. С. Красько визначає соціальну солідарність як поняття, що відображає процес єднання, згуртування в суспільстві за допомогою цінностей, норм та інтересів. А в подальшому автор вже розглядає згуртованість як одну з ознак солідарності [25, с. 249-251].

К. Урсуленко у статті «Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації», розкриваючи соціальну солідарність, виводить і поняття соціальної згуртованості. Під цим поняттям автор розуміє ступінь інтеграції соціальної спільноти. При цьому наводить відмінності між цими поняттями. Так, якщо соціальна солідарність – це певна якість чи властивість окремого (цілісного) об’єкту, то соціальна згуртованість – це ознака зв’язку між елементами цілого та сила, що цей зв’язок підтримує та визначає. У фокусі уваги соціальної солідарності є сам об’єкт, якістю чи властивістю якого є солідарність, а у фокусі уваги соціальної згуртованості виявляється те, що формує ціле (стрижень гуртування). Проведений автором аналіз дозволяє розмежувати ці два поняття. Соціальна солідарність розглядається як активне співчуття діям чи думкам або спільність поглядів, інтересів і є первинно індивідуальною. Тобто, носієм солідарності є індивід, що співвідносить себе з іншими соціальними суб’єктами. В той час як згуртованість – це ознака і властивість певної соціальної спільноти, тобто, це якість первинно колективна. Носієм згуртованості є соціальна спільнота [45].

Як зазначає О. Дейнеко, вперше концептуально соціальну згуртованість вже в новітньому розумінні почали активно розробляти наприкінці 90-х років XX ст. канадські науковці за запитом уряду Канади як базової засади впровадження державної соціальної політики. Група дослідників працювала

над розробленням категорії «соціальна згуртованість», над пошуком моделі її емпіричного вимірювання та запровадженням у державну соціальну політику. За підсумками роботи даної групи була сформульована наступна дефініція «соціальна згуртованість – це явище, що робить можливим функціонування суспільства як цілісного організму, формуючи необхідні умови для усіх соціальних процесів». Пізніше зазначена дефініція конкретизувалася і доповнювалася. Так, соціальна згуртованість почала трактуватися як постійний процес розвитку людської спільноти, що формується на засадах спільних цінностей, спільних викликів та рівних можливостей на основі довіри, сподівань та взаємодопомоги усіх членів спільноти [13, с. 91-92]. Але, на думку деяких науковців, запропоновані дефініції характеризуються певною розпливчастістю і неточністю, їм не вистачає емпірично критеріїв, які б дали змогу виміряти рівень соціальної згуртованості.

На нашу думку на емпіричні індикатори звернули увагу дослідники, які проводили дослідження «Соціальна згуртованість в Україні. Визначення та вимірювання соціальної згуртованості за допомогою Індексу соціальної згуртованості та примирення (SCORE)» на чолі з О. Ґестом та О. Панайоту, за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), ПРООН та Центру сталого миру та демократичного розвитку (SeeD). На їхню думку, соціальна згуртованість визначається як: 1) відсутність конфліктів між різними соціальними і політичними групами; 2) наявність міцних соціальних зв’язків в середині суспільства між різними групами і спільнотами; 3) довіра між людьми, довіра між суспільством і владою, довіра до інституцій, довіра до політичного курсу; 4) спільні ідентичність і цінності; 5) прагнення до зменшення нерівності між різними соціальними групами і верствами та досягнення загального добробуту [9].

Дослідники М. Бондаренко, С. Бабенко, О. Боровський у статті «Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження)» говорять про соціальну згуртованість як про речовину (клей), яка пов’язує (склеює) різні

частини соціуму в єдине ціле, на основі почуття довіри, верховенства права та справедливості. Автори зазначають, що соціальна згуртованість виступає одним з важливих чинників, які впливають на якість життя суспільства. При цьому вони пишуть, що соціальна згуртованість не можлива без взаємодії між різними соціальними групами і окремими соціальними індивідами, без визнання певних соціальних норм, прийнятних для всіх, без загальних цінностей, без довіри до соціальних і державних інституцій. [5, с. 59]. Цікавим доповненням до вже існуючих визначень, на нашу думку, є те, що названі науковці відмічають таку властивість – адекватний рівень соціальної згуртованості забезпечує соціальним індивідам існувати як реальним суб'єктам соціального життя. Соціальна згуртованість відображає ті процеси, які створюють і підтримують горизонтальні і вертикальні мережі взаємодії і взаємозв'язку.

Отже, проаналізувавши різні підходи до розуміння соціальної згуртованості та існуючі дефініції даного поняття, ми відзначаємо, що соціальна згуртованість – це, з одного боку, теоретичний конструкт, який існує на мікро- (соціальні групи), мезо- (соціальні спільноти, великі соціальні групи, соціальні інституції, верстви) та макрорівні (суспільство в цілому), базується на ідентичності, тобто відчутті приналежності до певної спільноти, спільних цінностях, а з іншого – це соціальний процес, який характеризується такими показниками як довіра, орієнтація на досягнення спільних цілей, готовність окремих індивідів і соціальних груп до взаємодії, до співпраці та спільної діяльності на усіх рівнях соціуму для досягнення колективних цілей. У даній роботі ми будемо спиратися на зазначену дефініцію

Обираючи саме це визначення, ми вважаємо що воно є найбільш вдалим, оскільки вказує на процесуальну природу соціальної згуртованості. Адже це процес, а не статичне явище. Згуртованість формується, розвивається, досягає певного ступеню. Крім того цей процес має вимірювані індикатори: ступінь довіри, систему взаємодопомоги, громадську включеність, готовність діяти заради спільних цілей, готовність допомагати, орієнтацію на рівні права та

можливості, справедливість тощо. На емпіричному рівні соціальну згуртованість можна досліджувати у двох ракурсах: на потенційному – на рівні соціальних установок, і на актуальному (реальному) – на рівні соціальних практик. Соціальна згуртованість – це і процес, і результат, що містить в собі ціннісну і діяльнісну складову.

Наступне базове поняття в даній роботі – побратимство. Саме війна відродила у суспільній свідомості і впровадила у широкий публічний обіг такі терміни як побратим і побратимство.

Якщо звернутися до тлумачного словника сучасної української мови, то знаходимо таке тлумачення слова «побратим»: 1) це той, хто вступив у побратимство, «побратався» – названий брат, близький друг, товариш; 2) це товариш по боротьбі, битві, боях; соратник у будь-якій звитязі, діяльності, сподвижник [6, с. 1214].

Феномен побратимства є доволі вживаним в українській соціокультурній традиції. Так, українські науковці-етнологи, зокрема М. Гримич розглядає побратимство і посестринство крізь призму української звичаєвої культури як певну спорідненість в межах якоїсь соціальної спільноти, наприклад, професійної чи вікової [11]. Інша дослідниця, О. Кондратюк досліджувала побратимство у декількох ракурсах: 1) як духовне побратимство, що утворювалося на релігійному ґрунті; 2) побратимство у військових спільнотах (товариствах) як феномен дружинної (у докозацьку добу) та козацької (у часи розквіту козацтва) культури [26]. С. Дрозд вважав, що побратимство як явище, є складовою частиною загальноєвропейської мілітарної системи, традиції якої сформувалися ще у прадавні часи родової громади і були стрижнем, навколо якого формувались лицарські військові дружини [29].

О. Мандебура у своїй статті «Побратимство в українських традиціях» згадує, що ще в записках давньогрецького історика Геродота згадується характерний для скіфів обряд братання, який утверджував акт побратимства. Історик і мислитель писав: «До великої посудини вливають і змішують з

кров'ю тих, з ким укладають союз, уколовши шилом або дряпнувши шкіру ножем. Після того занурюють у посудину меч, стріли, сокиру і дротик. Як це зроблять, промовляють довгу молитву, а потім п'ють з чаші і ті, хто клянеться, і найповажніші з присутніх» [29].

В історії України найбільш відомі приклади бойового побратимства зустрічаються у запорізьких козаків. З моменту прийняття у козацьке товариство кожен новобраний козак мав дотримуватися звичаїв і традицій. Серед них найважливішим був закон козацького побратимства, який базувався на взаємоповазі, взаємодопомозі, готовності віддати життя за побратима. Надзвичайно яскраво описав побратимство відомий український письменник А. Кащенко, котрий створював свої твори у жанрі історичної прози, «Побратимство в запорожців перебувало у великій шані. Народні оповідання зберегли нам багато випадків про те, коли козак, одшукавши свого побратима в неволі й не маючи коштів, щоб його викупити, віддавався сам на каторгу з тим, аби турок випустив його побратима на волю. На знак побратимства запорожці мінялися хрестами з тіла, а далі в них усе було спільне: вони дарували один одному коней, зброю й інші речі. В походах побратими, бувало, не з'їдять один без одного шматка хліба; в боях же вони билися поруч і рятували один одного від смерті або захищали своїм тілом» [22].

Як зазначає автор, побратимство відігравало велику роль у зміцненні Війська Запорізького. Це явище було одним з тих «таємних» чинників, що сприяли їхній непереможності й того факту, що ворог рідко брав козаків у полон. Коли траплялися випадки, що комусь із побратимів хтось сторонній завдавав якоїсь кривди, шкоди чи якось ображав, то інший побратим тут же заступався, відстоював його честь. А раптом когось із побратимів вороги чи зрадники підступно вбивали, то інший побратим, що залишився живим, ставав кровним месником [22].

Традиції побратимства не завжди мали однакову вагу. Вони періодично то зникали, то відновлювалися. У XXI ст. даний феномен набув знову неабиякого значення у період українських революцій: Помаранчевої та

Революції Гідності. Звернення «друг», «брат» повсякчасно лунало на майдані. А найбільшої ваги він набув вже під час російсько-української війни починаючи з 2014 року і до теперішнього дня. Побратимство стало своєрідним маркером усіх Сил Оборони України.

Проаналізувавши усе сказане, можемо надати таке визначення понять «побратим», «побратимство»: побратим (посестра) – це особа, будь-якого віку, яка є товаришем (товаришкою), соратником (соратницею) по боротьбі, битві, боях. Це людина, на яку можна покластися (навіть довірити життя) в будь-яку мить, яка готова прикрити і виручити в будь-якій ситуації. Відповідно, побратимство – це не тільки якесь об'єднання людей (наприклад, наше побратимство бійців 93 бригади), це спорідненість цінностей, світоглядних орієнтирів, це духовний стан не в сенсі релігії, а в сенсі внутрішнього спрямування, свідомих переконань, моральності, колективізму.

В даному підрозділі виконане друге дослідницьке завдання стосовно уточнення сутності базових понять.

1.2. Ступінь розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості

Соціальна згуртованість – це одна з ключових ознак форми людського буття – суспільства. Саме у соціальній згуртованості проявляється суспільство як єдиний цілісний організм. В умовах більш ніж трирічної повномасштабної агресії росії проти України проблема єдності та згуртованості українського народу всередині себе, згуртованості народу й Сил Оборони України, є надзвичайно важливим напрямком досліджень для продовження супротиву агресору та подальшої повоєнної відбудови країни. Соціальна згуртованість, яка в соціології розуміється як сила соціальних зв'язків і відносин між різними соціальними групами і спільнотами, між соціальними організаціями і індивідами, є визначальним чинником усталеності, стабільності та розвитку нації.

У період криз і викликів саме соціальна згуртованість стає тим чинником, що сприяє формуванню довіри і єдності на всіх рівнях соціальної взаємодії: між людьми в рамках соціальних груп і громад, між громадянами і органами влади тощо. Вивчення соціальної згуртованості в умовах повномасштабної війни набуває особливого значення для розуміння того, які чинники впливають на неї, які соціальні групи найбільше сприяють згуртованості, як змінюються відносини в середині соціальних груп, та як в наслідок посилення соціальної згуртованості зміцнюється стійкість українського суспільства.

Вперше про соціальну згуртованість знаходимо згадки у наукових класичних творах відомих соціологів XIX ст., таких як Е. Дюркгейм, Ф. Тьонніс та деяких інших. Так, наприклад, Ф. Тьонніс вважав, що будь які соціальні відносини базуються на спільній волі індивідів до сумісного життя, яка переважає над їхніми природними егоїстичними нахилами. У своїй праці «Спільнота і суспільство» соціолог відмічає, що соціальні зв'язки і соціальна взаємодія утворюється в наслідок волі до взаємності, і можуть бути представлені у вигляді двох типів: перший тип - зв'язки реального чи так званого органічного життя – в цьому проявляється сутність спільноти-общини (Gemeinschaft – гемайншафт), або ідеальними чи механічними утвореннями – суспільство, нація, держава (Gesellschaft – гезельшафт) [43].

В сучасній закордонній науковій літературі феномен соціальної згуртованості досліджували Р. Берґер-Шмітт, П. Бернар, Р. Дарендорф (у контексті розробки теорії соціального конфлікту), Д. Стенлі, Дж. Чан та Е. Чан, Д. Форсайт та багато інших науковців, представників різних наукових напрямків: соціологічного, політологічного, психологічного тощо.

Так, П. Бернар називав феномен соціальної згуртованості певним квазіконцептом, тобто гібридним концептом. На думку дослідника, гібридність полягає в тому, що вона містить в собі два прояви: з одного боку, соціальна згуртованість базується на емпіричному аналізі даних, тому є реалістичним та легітимним концептом завдяки науковому методу, а з іншого

– вона зберігає невизначеність та гнучкість, що дає змогу видозмінювати даний концепт у різних ситуаціях [50].

Д. Стенлі у своїй статті «Що ми знаємо про соціальну згуртованість: дослідницька перспектива» також звертається до тлумачення феномену соціальної згуртованості. На його думку соціальна згуртованість визначається як готовність членів суспільства співпрацювати один з одним, щоб вижити та процвітати. Бажання співпрацювати означає, що вони вільно обирають партнерські стосунки та мають розумні шанси на реалізацію цілей, оскільки інші готові співпрацювати та справедливо ділитися плодами своїх зусиль. Соціальна згуртованість сприяє широкому спектру соціальних результатів, таких як здоров'я та економічне процвітання [53].

Р. Дарендорф, який вважається одним з основоположників теорії соціального конфлікту, також саме в рамках конфліктологічної парадигми звертався до розуміння соціальної згуртованості, як протилежності конфліктності. На його думку, соціально згуртована спільнота (чи то соціальна група, чи організація, чи суспільство в цілому), прагне до попередження будь-якого соціального відторгнення. Індивіди відчувають свою включеність у суспільство, спільноту, якщо вони не відчувають страху бути відторгнутими. Включеність забезпечує психологічну безпеку, залучення до команди, визнання, можливість впливати на прийняття рішень тощо [51].

Сучасні суспільства (і західні, і східні) важко назвати згуртованими. Їх зростаюча фрагментарність, зовнішня і внутрішня ізоляція соціальних груп, верств підвищує ступінь роз'єднаності, відсутність згоди, конфліктність, тому питання соціальної згуртованості все частіше піднімається на порядку денному серед представників наукової спільноти, політичних колах, публічному просторі.

З метою впорядкування різноманітних поглядів і підходів до розуміння поняття соціальної згуртованості у науковому дискурсі сформувалися дві дослідницькі групи: академічна, представники якої розглядають соціальну згуртованість, перш за все, як наукову категорію. Наведені вище автори

належать саме до названої групи. Друга група представлена політичним підходом. Представники цієї групи дивляться на соціальну згуртованість крізь призму соціальної політики. Одним з таких представників є Р. Берґер-Шмітт.

Різноманітність різних підходів до поняття соціальної згуртованості дійсно є вражаючою: її розглядають і як протилежність конфлікту (Р. Дарендорф), і як певну характеристику суспільства як цілісного соціального організму, і як прояв стабільності соціальної спільноти, як прояв міцності соціальних зв'язків, і, навіть як напрям політики.

Як пише О. Дейнеко «Залежно від особливостей дефінування соціальної згуртованості дослідники тяжіють або до концепції соціального капіталу, що, на їхнє переконання, покладено в її основу, або до теоретичного фрейму соціальної солідарності, слідуючи дюркгеймінським традиціям» [13, с. 92].

Вітчизняні вчені останнім часом також долучилися до дослідження проблеми соціальної згуртованості. З'явилася низка публікацій, присвячених даній темі. Серед науковців, що займаються даною проблематикою можна назвати Д. Бибика, О. Дейнеко, З. Сіверс, Ю. Полунєєва та багатьох інших. Дослідження соціальної згуртованості здійснювалося у різних напрямках. Так, наприклад, Д. Бибик присвятив низку статей, в яких проблеми української молоді розглядаються у ракурсі соціальної згуртованості. Так, наприклад, у статті «Соціальна згуртованість молоді: умови для спільної діяльності та громадського залучення» автор здійснює аналіз феномену соціальної згуртованості молоді, а також її впливи на процес становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні під час воєнного стану. Розглядаються умови, які можуть спонукати молодих людей до соціальної згуртованості та залучати їх до участі в різноманітних громадських активностях, ініціативах, соціальних проєктах. В іншій статті розглядається проблема молодіжного лідерства в аспекті соціальної згуртованості молоді як одного з чинників соціальної самоорганізації й розвитку суспільства в умовах війни [2; 3].

З. Сіверс аналізує соціальну згуртованість крізь призму закордонних наукових досліджень. Авторка відмічає, що феномен соціальної згуртованості

в останній час є одним з провідних у переліку актуальної проблематики суспільного розвитку майже всіх країн світу. Розкриваючи сутність соціальної згуртованості, її використовують в ухваленні політичних і управлінських рішень як один з провідних важелів. Науковиця звертає увагу на те, що зростання інтересу до соціальної згуртованості в Україні зумовлюється сприйняттям загроз, пов'язаних з війною, яка спричинила дестабілізацію соціальної ситуації в різних сферах суспільного життя, що, безперечно, вплинуло на соціальну згуртованість. Крім того, З. Сіверс говорить про те, що згуртованість суспільства важлива не лише під час війни, а особливо у повоєнний період [40].

Ю. Полунаєв у своїй статті «Соціальна згуртованість як складова економічного прориву» аналізує феномен соціальної згуртованості українського суспільства як один з показників соціального капіталу. Автор вважає, що соціальна згуртованість може розглядатися не лише як категорія соціології, але й економічна категорія, яка відіграє значну роль у підвищенні конкурентоспроможності організації і країни в цілому. Він відзначає, що соціальна згуртованість виступає невід'ємною складовою ефективності розвитку окремих підприємств, забезпечуючи їх якісний розвиток, прямо впливає на визначення економічної політики країни та є невід'ємним елементом здійснення економічного прориву країни [34].

Великий внесок у розробку проблеми соціальної згуртованості зробила О. Дейнеко, опублікувавши значну кількість статей з означеної проблематики. В її роботах піднімаються питання як теоретичного, так і практичного характеру. Авторка зазначає, що російсько-українська війна, яка триває вже понад 11 років, стала одним з найскладніших викликів для українського суспільства за усі роки незалежності. Повномасштабна агресія вплинула на усі без винятку сфери його життєдіяльності, змінивши соціально-економічні, соціально-політичні, духовно-культурні і морально-психологічні умови існування людей. Разом з тим, не дивлячись на багаточисельні виклики для нашої країни, зумовлені війною, Україна виявляє значні адаптаційні

механізми, спрямовані на зміцнення обороноздатності та всебічну мобілізацію ресурсів. Неабияку роль у цьому забезпечує соціальна згуртованість. Саме завдяки згуртованості в Україні утворюється нова суспільна реальність, яка проявляється у потужному волонтерському русі, розвитку підприємництва, неабиякій громадянській активності різних верст населення.

На основі аналізу світових досліджень соціальної згуртованості О. Дейнеко розробляє теоретичні засади даного феномену, порівнюючи соціальну згуртованість з концептом соціального капіталу. Вона вважає, що в певною мірою соціальну згуртованість можна ототожнити із соціальним капіталом, оскільки соціальний капітал є компонентом соціальної згуртованості. Авторка проводить системний аналіз різних дефініцій соціальної згуртованості, представлений у закордонних наукових працях. Вона глибоко й послідовно на основі власного методологічного підходу визначає переваги і обмеженості найбільш відомих тлумачень соціальної згуртованості, розкриваючи її розуміння у широкому та вузькому сенсі.

О. Дейнеко вважає, що соціальну згуртованість варто розглядати на мікро-, мезо- та макросоціальному рівнях, наприклад, від студентської групи (мікрорівень) до територіальної громади (мезорівень) та до суспільства в цілому (макрорівень). У висновку авторка говорить, що соціальну згуртованість можна розглядати як синергетичне явище, котре виникає та відтворюється у соціальних практиках [13; 14; 15].

Таким чином, ми проаналізували низку робіт, які стосуються проблематики соціальної згуртованості, що буде використано нами в подальшій роботі. Спираючись на означені праці, було визначено одне з ключових понять «соціальна згуртованість».

Нажаль, наукової літератури з питань дослідження феномену побратимства, особливо в контексті його впливу на соціальну згуртованість, на теперішній час дуже мало. Дотично означеної проблематики торкалися С. Вовк, А. Бадер у статті «Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних,

психологічних і економічних складових». Зазначені автори відмічають, що в період російсько-української війни одним з ключових аспектів змін, викликаних війною, стало зміцнення національної ідентичності та консолідація нації. Наше суспільство стало більш згуртованим перед зовнішніми загрозами. Значно посилилася довіра до ЗСУ, особливо у контексті оборонних та безпекових викликів. Самі Збройні Сили України окрім звитяги, яку вони проявляють в ході бойових дій, демонструють злагодженість, високий бойовий дух, неабияку згуртованість, зокрема завдяки феномену побратимства. Побратимство в тому числі дозволило перемагати у багатьох битвах над ворогом, який чисельно переважав [8, с. 31].

Також можна відзначити статтю Т. Лапан та Г. Кудринської «Ровесники незалежності в російсько-українській війні», в якій авторки зазначають, що війна створює особливе соціальне середовище, перш за все для військовослужбовців. Вона формує норми і моделі відповідної поведінки, що суттєво різняться від цивільного життя. Однією з таких форм поведінки, до речі, яка не зважає на вік, попередній рід занять і соціальний статус, життєвий досвід, – виступає побратимство. Це феномен об'єднання людей, який має як ціннісний вимір свого вияву, так і практичний, оскільки ґрунтується на раціонально осмисленій ціннісній єдності та практичних діях. Як пишуть Т. Лапан, Г. Кудринська бойовому побратимству характерні взаємовиручка та всебічна підтримка, без яких на війні, без яких вижити складно і практично нереально [27, с. 64-65].

Найбільш повно, на нашу думку, розкриває сутність феномену побратимства науковиця А. Кілар у статті «Бойове побратимство (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни)» та у нещодавно випущеній монографії «Український воїн: суспільний статус і стереотипи сприйняття (1914–2023)». Так, у своїй статті авторка говорить про те, що бойове побратимство є надзвичайно важливим явищем під час війни. Саме консолідація і об'єднання воїнів Збройних Сил спільною ідеєю, цінностями щодо захисту батьківщини підвищує моральний дух в умовах війни.

Розкриваючи феномен побратимства, А. Кілар спирається на історію України і говорить, що побратимство у сучасній російсько-українській війні можна порівняти зі створенням українського козацтва, яке є «однодумним громадянським суспільством». У той час козацтво об'єднувалося навколо ідеї державності та загрози втрати своєї національної самобутності. Так і сьогодні українські воїни гуртуються навколо ідеї відстоювання української держави та її незалежності. У будь-якій війні завжди є поділ на «свого» – «чужого». Побратим – це завжди «свій» [23, с. 118].

Велику роль у розкритті сутності побратимства у російсько-українській війні відіграли інтерв'ю безпосередньо з військовими та членами їх родин, які проводять українські дослідники, військові кореспонденти та публікують у наукових збірках, матеріалах наукових конференцій, відкритих електронних виданнях тощо. Так, наприклад, Г. Боднар у статті «Усні свідчення воїнів початку російсько-української війни (2014-2015 рр.): виклики дослідження» показує, що говорять про побратимство українські воїни, в яких вона брала інтерв'ю [4]. Кореспондент видання «Голос» в опублікованому інтерв'ю з військовослужбовцем С. Барною, також дає нам змогу зрозуміти, що таке побратимство. Так, військовослужбовець говорить «Побратимство – це, без сумніву, феномен війни. Коли людина, яка ще недавно була тобі незнайомою, готова прикрити тебе, ризикуючи своїм життям та здоров'ям, а ти у свою чергу теж готовий зробити все, аби спасти свого бойового товариша – це мабуть ключовий момент у цій війні» [19].

Отже, не дивлячись на обмежену кількість наукових джерел щодо феномену побратимства, тим не менш ми змогли зрозуміти його сутність. Крім того, я як учасник бойових дій, також на прикладі взаємин з моїми товаришами по службі можу сказати, побратимство – це те, що дає нам вижити.

Таким чином, у даному підрозділі проаналізовано стан дослідження проблем соціальної згуртованості, окремо феномену побратимства. Зіставивши ці два явища ми можемо сказати, що побратимство дійсно може

розглядатися як форма соціальної згуртованості, адже побратими – це рідня, це більше ніж рідня, це те, що згуртовує і тримає цілісність і єдність.

1.3. Методи дослідження побратимства як форми соціальної згуртованості

Суспільне життя постійно ставить перед соціологами-дослідниками багато питань, відповісти на які можливо лише за допомогою конкретного соціологічного дослідження. При цьому слід розуміти, що дослідження соціального об’єкта не можливе лише за допомогою виключно соціологічних підходів і методів, оскільки соціальні об’єкти характеризуються багатоманітністю, системністю і міждисциплінарністю. Тому методологія будь-якого соціологічного дослідження представляє собою комплекс загальнонаукової і суто соціологічної методології. Кожна із складових цього комплексу має певну автономію, при цьому доповнює одна одну.

Загальнонаукова методологія базується на таких підходах як: історичний, системний, функціональний, інституціональний, міждисциплінарний та інші. В даній роботі зокрема ми спираємося на історичний підхід. В соціології його ще називають генетичним – від терміну генезис – розвиток. Суть історичного підходу полягає у вивченні виникнення, формування і розвитку об’єкта дослідження. Зрозуміло, що даний підхід використовується не тільки в історичних науках, але й в соціології та інших. Адже кожен соціальний об’єкт виникає в ході соціокультурного розвитку, розвивається, проходить період сталого функціонування та переходу у новий стан (трансформується), тобто має свою історію. Саме завдяки історичному підходу ми розглянули становлення феномену побратимства в українській історії від його зародження до сьогоднішнього дня.

Системний підхід, будучи загальнонауковим, широко використовується в соціології. Він є одним з напрямків соціологічного реалізму. Вихідним пунктом системного підходу є уявлення про цілісності досліджуваної системи. Система завжди складається з частин, що знаходяться у взаємодії і

взаємозалежності. Елементи системи володіють інтегральними властивостями, вони завжди прагнуть підтримувати цілісність системи.

В нашому випадку системними якостями володіють і побратимство як соціальний феномен, і соціальна згуртованість, в якій навіть у самій назві закладено поняття системи – згуртованість, як щось ціле, що складається з окремих індивідів, соціальних груп, спільнот, об'єднаних на засадах ідентичності, цінностей, довіри тощо. Тож використання системного підходу в даній роботі є цілком виправданим.

Функціональний підхід базується на тезі, що будь-яка системна одиниця (елемент системи) має бути функціональною, тобто робити свій внесок у діяльність системи як цілісності по досягненню її цілей, а значить робити систему більш стійкою, підвищувати її ефективність. Розуміючи сутність функціонального підходу, ми спираємось на його засади, досліджуючи функції побратимства у формуванні і укріпленні соціальної згуртованості.

Інституційний підхід заснований на понятті «інституціоналізм», яке включає в себе два аспекти: інституції – норми, звичаї, поведінку та інститути – закріплення норм і звичаїв у формі законів, організацій, установ. Смисл інституційного підходу у дослідженні полягає у тому, щоб включити в аналіз інституції й інститути, враховуючи різні фактори. Цей підхід якнайкраще дозволив розібратися у сутності феномену побратимства через його інституційні засади, а також дослідити як побратимство впливає на інституційні засади соціальної згуртованості.

Визначивши підходи, на яких побудована кваліфікаційна робота, переходимо до розкриття пізнавальних можливостей методів дослідження. В роботі використані філософські і загальнонаукові методи у теоретичній частині і суто соціологічні методи у прикладній частині.

Філософська методологія представлена діалектичним методом. Діалектичний метод – це універсальний філософський метод, що використовується для аналізу та розуміння складних явищ, у тому числі в соціології. Він дозволяє бачити суспільні процеси не як стабільні, а як

динамічні, такі, що постійно розвиваються, трансформуються, враховуючи їх взаємозв’язки та протиріччя [28].

Діалектичний метод може бути використаний для: 1) аналізу соціальних процесів, наприклад, кооперації, інтеграції тощо (в нашому випадку соціальної згуртованості); 2) вивчення соціальних проблем; 3) розуміння соціальних змін, наприклад, виникнення феномену побратимства та його впливу на соціальну згуртованість; 4) розробки соціальної політики тощо.

Спираючись на діалектичний метод, дослідник може бачити складність проблем та знаходити ефективні рішення. При цьому, перевагами діалектичного методу є спроможність бачити складність та взаємозв’язки між соціальними явищами та в середині соціальних процесів; діалектичний метод дозволяє уникнути спрощеного розуміння суспільних явищ та враховувати їх взаємозалежність. Він стимулює дослідника до пошуку нових ідей і підходів; дає можливість аналізувати суспільні явища в контексті їх розвитку. В цілому, діалектичний метод є потужним інструментом для соціологічних досліджень, що дозволяє розуміти складність та динаміку суспільства.

Термінологічний аналіз є одним із загально теоретичних методів дослідження, який направлений на розкриття сутності досліджуваних соціальних явищ шляхом виявлення і уточнення значень і смислів термінів (понять), що їх позначають. Даний метод виник спочатку у лінгвістиці, але з часом почав успішно використовуватися майже в усіх галузях знання, в тому числі у соціології. Спираючись на даний метод, ми виконали дослідницьке завдання, пов’язане з інтерпретацією змісту і сутності ключових понять нашого дослідження, таких як соціальна згуртованість і побратимство.

Історико-генетичний метод дослідження – це метод, який націлений на вивчення ґенезису (походження, етапів розвитку) конкретних соціальних феноменів, аналіз причинно-наслідкових зв’язків. Він фокусується на послідовному розкритті властивостей, функцій та змін об’єкта дослідження в процесі його історичного розвитку. Саме так ми підходили до вивчення феномену побратимства: від моменту його зародження до сучасного стану.

Аналіз і синтез, як загально наукові методи, є важливими інструментами для дослідження соціальних феноменів, в нашому випадку – це соціальна згуртованість і побратимство, які дозволяють розкладати складні явища на елементи, вивчити їх, а потім об'єднувати знання про окреме у цілісну систему.

Аналіз – це розділення досліджуваного об'єкта на складові частини, щоб вивчити кожен елемент окремо. У соціологічних дослідженнях це може означати виділення соціальних груп, інституцій, процесів та інших компонентів, які складають певний соціальний феномен. Синтез – це об'єднання окремих частин у єдине ціле, дозволяє зрозуміти взаємозв'язки між елементами та їх роль у функціонуванні соціального феномену [7, с. 36].

Специфічну соціологічну методологію у даній роботі представлено структурно-функціональним аналізом (теоретичний рівень), контент-аналізом та методом інтерв'ю (емпіричний рівень).

Структурно-функціональний метод у соціології – це метод, який застосовується до дослідження системних об'єктів, який розглядує структуру об'єкту, де різні елементи взаємодіють та виконують певні функції для підтримки стабільності та функціонування системи в цілому. Цей метод зосереджений на аналізі взаємозв'язків між структурними елементами та їх функціями.

В даній роботі складовими елементами виступають групи, інституції, соціальні ролі, цінності у соціальній згуртованості та їх взаємозв'язки. Одним з таких елементів є побратимство. Структурно-функціональний метод допомагає знайти стійкі елементи у динамічних процесах, таких як, наприклад, згуртованість.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

2.1. Специфіка соціальної згуртованості у Збройних Силах України

Соціальна згуртованість є життєво важливим аспектом будь-якого співтовариства. Це відноситься до рівня зв'язків, які існують між членами суспільства: між людьми та групами в суспільстві, між індивідами та інституціями і організаціями тощо. Соціальна згуртованість охоплює все – від відносин між індивідами і групами до спільних цінностей та переконань, які становлять основу спільноти. Можна сказати, що соціальна згуртованість – це клей, який пов'язує людей разом і сприяє формуванню почуття приналежності (ідентичності) і стабільності у суспільстві чи окремій спільноті.

В соціології сформувалося декілька ключових ідей про те, що таке соціальна згуртованість, і чому це важливо для існування спільноти. По-перше, соціальна згуртованість – це не те ж саме, що соціальна однорідність. Іншими словами, наявність згуртованості не вимагає, щоб кожен був однаковим або поділяв одні й ті ж цінності або переконання. Таку думку висловлювали Е. Дюркгейм, Ф.Тьонніс, Р. Дарендорф і чиї погляди також поділяли вітчизняні дослідники, зокрема О. Дейнеко, Л. Калашникова, З Сіверс та деякі інші науковці.

Соціальна згуртованість представляє собою динамічний процес, який вимагає колективних зусиль. Це включає створення можливостей для взаємодії людей, створення мостів між різними групами і сприяння інклюзивній політиці і практиці. Вона має відчутні переваги для окремих осіб та спільнот. Це сприяє здоров'ю та благополуччю, знижує злочинність та насильство та покращує економічні результати [34].

Соціальна згуртованість може бути зміцнена за допомогою різних засобів, таких як інвестиції в освіту, сприяння соціальній інтеграції та

підтримка ініціатив під керівництвом спільноти. Наприклад, дослідження, проведене в Сполученому Королівстві, показало, що громади з більш високим рівнем соціальної згуртованості мали більш низькі рівні злочинності та більш високий рівень довіри до місцевих установ [40].

Проаналізувавши вище викладене, ми можемо сказати, що соціальна згуртованість має вирішальне значення для благополуччя людей і спільнот. Соціальна згуртованість включає створення і просування почуття приналежності, довіри і взаємної поваги серед індивідів і груп у співтоваристві. Одним з ключових факторів, які сприяють соціальній згуртованості, є участь у співтоваристві. Але соціальна згуртованість – це не лише фактор норм та поведінкових стандартів, це ступінь, у якій соціальні відносини, норми та цінності проявляються у сфері довіри, інтегративних норм і цінностей. Фактично це ідея солідарності та цінностей у суспільстві.

Розглянемо прояви соціальної згуртованості на рівні соціальної організації. Так, в організації соціальна згуртованість є показником, мірою, у якій більшість членів віддані організації і своєю участю (діяльністю) сприяють досягненню її загальних цілей. Вона відображає взаємні позитивні почуття між співробітниками, почуття приналежності до групи, довіри та єднання задля досягнення спільних цілей.

Критеріями соціальної згуртованості в організації виступають: 1) довіра, яка базується на вірі в чесність, надійність та компетентність інших співробітників та керівництва; 2) спільна ідентичність, що проявляється у почутті приналежності до організації, цінностях, що поділяються, і цілях, які визнаються і сприймаються; 3) солідарність, як здатність до взаємодопомоги та єднання у досягненні цілей [14].

Соціальна згуртованість в організації здатна створити умови для ефективної роботи, інновацій та розвитку персоналу. Переваги високої соціальної згуртованості в організації сприяють підвищенню ефективності роботи, адже співробітники більш мотивовані, краще взаємодіють та працюють над досягненням спільних цілей, що поліпшує загальну атмосферу

у колективі. Позитивні відносини між співробітниками сприяють створенню комфортного та позитивного робочого середовища.

Соціальна згуртованість також допомагає сформувати сильну та унікальну корпоративну культуру, яка проявляється у підвищенні лояльності працівників, знижує плинність кадрів, заохочує співробітників до відкритого спілкування, кооперації та взаємодопомоги.

Ми розглянули вплив соціальної згуртованості на функціонування деякої абстрактної соціальної організації. А тепер розглянемо не абстрактну, а цілком реальну соціальну організацію, для якої соціальна згуртованість є дуже важливим показником – це Збройні сили України (ЗСУ)

Згідно Закону України «Про Збройні Сили України» Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [35].

Якщо розглядати ЗСУ не тільки крізь призму закону, а ширше, як соціальну організацію у широкому сенсі, то Збройні Сили України є військовою організацією, що підпорядковується державі і покликана захищати суверенітет, незалежність та територіальну цілісність країни. З інституціональної точки зору дана організація представляє собою не лише військову силу, а й соціальний інститут, який формує спільні цінності, традиції, внутрішньо організаційну культуру. При чому, якщо раніше, до моменту демократичних перетворень в Україні, Збройні Сили були доволі закритою організацією, де панував єдиний нормативний документ – військовий Статут, то сьогодні це відкрита структура, для якої демократичні цінності не «порожній звук». Сучасні Збройні Сили України мають свої традиції і культуру, серед яких побратимство займає одне з чільних місць.

Дійсно, ЗСУ мають свою багату історію та традиції, які формують їхню соціальну ідентичність та культурну спадщину.

Як і будь-яка соціальна організація ЗСУ мають свою структуру з вертикальними (ієрархічними) і горизонтальними зв'язками. Ієрархічна структура включає різні рівні командування, підрозділи та військові формування. Горизонтальна структура встановлюється між окремими особами – військовослужбовцями. Саме на рівні горизонтальних зв'язків формується феномен побратимства.

У Збройних Силах України існують свої власні культурні норми, цінності і традиції, які формуються у процесі служби та навчання, та які мають як символічні ознаки (прапори, нагрудні знаки, символи родів військ тощо), так і реальні унікальні культурні ознаки і традиції. Вони відображають історію, цінності, ідеали війська, а також сприяють згуртуванню військовослужбовців.

Щодо традицій, то вони представлені наступними святами і церемоніями: 1) святкування Дня Збройних Сил України (6 грудня). Воно відзначається як професійне свято військовослужбовців з проведенням урочистих заходів, покладанням вінків до пам'ятників загиблих воїнів, молебнями у церквах; 2) суворе дотримання військових церемоній, таких як складання військової присяги, ротація особового складу, вручення звань та нагороджень, оголошення подяки пере строєм тощо. Всі ці культурні та церемоніальні заходи відіграють важливу роль у підтримці дисципліни та формуванні поваги до українського війська, до військового обов'язку громадян. Сприяють формуванню соціальної згуртованості шляхом усвідомлення причетності кожного військовослужбовця (не залежно від рангу та звання) до ЗСУ, до їх славетної історії, звитяги та традицій.

Особливе значення для формування організаційної культури Збройних Сил України мають такі поняття як «військова честь» і «військова гідність». Підтримка принципів честі, гідності та взаємодопомоги серед військовослужбовців є важливою складовою військової організаційної

культури. До речі, можна сказати, що побратимство є одним з елементів прояву військової честі та гідності.

Окремо можна говорити про такі елементи культури ЗСУ як військові пісні та марші. Вони відіграють важливу роль у згуртуванні особового складу та підтримці бойового духу.

Останнім часом посилилася роль релігійних традицій у війську. Це, з одного боку, пов'язано з відродженням дорядянських українських традицій, в тому числі козацьких, а з іншого – з запровадженням інституту капеланства.

Інститут військового капеланства – це структура, що організовує духовно-релігійну підтримку військовослужбовців Збройних сил України та їхніх сімей. Його головні завдання: задоволення духовних потреб військових, надання моральної та психологічної підтримки, а також організація релігійних обрядів і заходів, таких як молебні у військових капличках, участь у церковних святах, дотримання певних релігійних обрядів, які мають місце у житті військовослужбовців [10, с. 111].

Особливе місце в організаційній культурі Збройних Сил України займають військова мова, жаргон (тут не мається на увазі брутальна лайка, хоч і їй є місце у війську), та гумор. Так, наприклад, існують специфічні терміни та фрази, які використовуються серед військовослужбовців для спілкування та розуміння один одного: «плюс-плюс» означає «зрозумів, прийняв», «4.5.0» – «все спокійно», «зеленка» – зарослі, кущі, лісиста місцевість тощо. Свої особливі назви мають деякі види озброєння, наприклад, «покемон» – кулемет Калашникова модернізований, «радєйка, расуха» – рація, «арта» – артилерія, «Дашка» – 12,7-мм ста́нковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна (ДШК) і багато інших «приколів». Ця специфічна мова зберігається і на «гражданці». Завдяки їй воїни ідентифікують один одного навіть будучі не у військовому строї.

Військовий гумор – це унікальне явище у ЗСУ. Часто ми чуємо такі слова «Який гумор! Війна! Зараз не час жартувати…». Хочу пояснити таке: на позиціях, у бліндажі похмурі обличчя не наблизять ні на хвилину Перемогу. Нервовий зрив наблизити можуть, а Перемогу – ні. Гумор, це те, що допомагає

часом не зійти з розуму, тому військовослужбовці із задоволенням жартують і посміхаються, не дивлячись на реальність, на обстріли, на ворожі дрони над головою. Людина у пікселі здатна сміятися! Відеоролики з військомим гумором можна переглядати годинами. Зайдіть на YouTube у військові телеграм-канали і «посмакуйте» військовий гумор [18].

Отже, підбиваючи підсумок цій частині даного підрозділу, варто оцінити значення культури в цілому, організаційної культури ЗСУ зокрема, церемоній і традицій для функціонування соціальної організації – Збройні Сили України.

По-перше, це згуртування особового складу підрозділів, адже традиції та культурні заходи сприяють зміцненню соціальних зв'язків між військовослужбовцями, незалежно від звання та роду військ.

По-друге, виховання патріотизму та відданості. Культура і традиції допомагають виховувати у військовослужбовців почуття гордості за армію та країну, за свою приналежність до цієї організації, а також зміцнюють їхню відданість військовому обов'язку.

По-третє, підтримання дисципліни і порядку. Традиції і церемонії відіграють важливу роль у підтримці дисципліни та порядку, а також у формуванні поваги до військових законів та статутів.

По-четверте, підтримка бойового духу. Військові пісні, марші, гумор, інші культурні заходи сприяють підтримці бойового духу та впевненості у своїх силах.

Звернемо увагу на ще один аспект характеристики Збройних Сил України. Вони сьогодні, під час російсько-української війни, виконують функцію соціальної інтеграції, тобто формуванню згуртованості вже на рівні усього суспільства. ЗСУ відіграють роль у соціальній інтеграції, об'єднуючи громадян із різних регіонів та соціальних верств суспільства. Це проявляється у показниках рівня довіри до цієї соціальної організації. Так, за даними Київського Міжнародного інституту соціології (КМІС) стабільно високою залишається підтримка українців Збройних Сил України – 92%, і лише 2% не довіряють [41].

На завершення даного підрозділу охарактеризуємо інституційну роль Збройних Сил України. Дійсно ЗСУ виконують важливу роль у забезпеченні військової безпеки в країні. Справедливості заради тут варто було б сказати, що питання безпеки забезпечують не тільки ЗСУ, а більш широке системне утворення – Сили Оборони України, до складу яких входить Національна гвардія, Прикордонні війська та інші військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, які, згідно Конституції та законів України, забезпечують оборону держави, а також беруть участь у міжнародних операціях. Але ми свою увагу приділили саме ЗСУ, де зароджувався і найбільш яскраво проявляється феномен побратимства.

Щоб не склалося враження, що Збройні Сили України – це якась ідеальна організація, де все добре, немає ніяких протиріч і виключно панує дартан'янівське гасло «Один за всіх – і всі за одного!». Як в будь-якій соціальній організації у ЗСУ є протиріччя і конфлікти. Якби цього не було, то, мабуть, не було б самовільного залишення частини (СЗЧ), непорозуміння між бійцями і командирами, інколи невиправданої загибелі військовослужбовців тощо. Разом з тим, якщо спробувати виміряти ступінь згуртованості і ступінь протиріч і конфліктів, то, звичайно, ступінь згуртованості на порядки вище. Саме це врятувало нашу країну від тотального розгрому. А ще – згуртованість Збройних Сил України і народу України.

Таким чином, специфіка соціальної згуртованості Збройних Сил України визначається ступенем єдності їх формальної й неформальної структур. Під формальною структурою розуміється соціальна взаємодія між військовослужбовцями та їх командирами (вертикальні відносини). Під неформальною структурою – міжособистісні стосунки між бійцями військового підрозділу. Високий ступінь згуртованості говорить про добре сформоване взаєморозуміння та довіру в обох структурах (формальній і неформальній). Такому підрозділу властиві високий морально-психологічний стан, домінування психологічної сумісності серед військовослужбовців,

здатність виконувати складні бойові завдання, взаємопідтримка один одного як на бойових позиціях, так і в тилу. Бойове побратимство дуже сильно сприяє соціальній згуртованості у ЗСУ.

2.2. Феномен побратимства в російсько-українській війні

Одним з пріоритетних напрямків будівництва будь-якої армії є комплекс дій, спрямованих на підвищення її боєздатності, бойового духу та згуртованості. В умовах війни цей напрямок набуває особливого значення, адже саме він здатен забезпечити можливість війська зберегтися та ще й успішно відбивати наступи ворога, наступати самому і перемагати у бойових зіткненнях. Все це стосується сучасної російсько-української війни, що розпочалася ще у 2014 році і триває до сьогоднішнього дня. Особливої гостроти потреба у боєздатності і згуртованості Сил Оборони України набула з моменту повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року. Саме тому, – як пише В. Задунайський, – забезпечення належного рівня боєздатності воїнів є ключовим завданням усіх ланок командування Сил оборони України (СОУ) [16, с. 102].

У процесі реалізації цього завдання одне з визначальних місць займає морально-психологічне забезпечення діяльності військових підрозділів. Науковці, які досліджують даний напрямок, військові командири у своїх інтерв'ю відзначають, що для належної підтримки морально-психологічного клімату та бойових якостей бійців СОУ велике значення має національно-патріотичне виховання, психологічна підготовка та дух побратимства.

В рамках національно-патріотичного виховання командири та їх на заступники з морально-психологічного забезпечення використовують приклади героїчних вчинків бійців Збройних Сил України, які дають відсіч агресору ще з 2014 року. Тут можна пригадати легендарних кіборгів, захисників Донецького аеропорту (травень 2014 року), утримання Савур-Могили (червень-серпень 2014 року), звільнення Широкиного (лютий 2015 року), Дебальцевська операція, яка дозволила стримати просування

сепаратистів (січень-лютий 2015). Після повномасштабної агресії народилися нові легендарні приклади звитяги українського воїна: захист славетного міста Марії – Маріуполя та Азовсталі, фортеці Бахмут, Херсонська операція та багато інших прикладів, які поповнюють мілітарну історію України.

Під час розгляду славетних військових досягнень акцент робиться не лише на геройських вчинках, а й на тактичних діях, які допомагають нинішнім бійцям та їх командирам сформувати й закарбувати власний досвід. Також значна увага приділяється військово-прикладному досвіду, в тому числі зміцненню військової націленості та бойового побратимства.

Під військовою націленістю розуміється направленість на військову справу, увагу до військової діяльності та служби. Побратимство – це давня українська традиція духовного споріднення, що має важливе значення в мілітарному та соціальному контексті. Це не просто дружба, а глибша взаємозалежність, побудована на довірі, взаємній підтримці та спільних цілях.

Основними проявами побратимства є взаємна підтримка. Побратими завжди готові один одному допомогти, особливо в екстремальних ситуаціях, наприклад, на полі бою, як говорять самі побратими «прикрити спину один одному». Надійність у побратимстві вимагає від кожного побратима великої відповідальності та надійності. Звичайно побратимство – це спільні цінності. Побратими часто мають спільні ідеї, які їх об’єднують. Побратимство формує відчуття приналежності до групи, роблячи побратимів єдиним монолітним колективом [33].

У війську феномен побратимство має особливе значення. Він сприяє зміцненню морального духу солдатів, підвищує бойову готовність та взаєморозуміння. У сучасній українській армії побратимство також відіграє важливу роль у вихованні новобранців та об’єднанні військових частин.

Бойове побратимство, тобто тісні зв’язки між військовослужбовцями, допомагає в умовах війни, забезпечуючи моральну підтримку, підвищуючи боєздатність та допомагаючи переживати стрес. Адже в умовах війни військовослужбовці часто стикаються з фізичним та психологічним

стресом. Тут саме бойове побратимство дає їм відчуття підтримки та взаємної підтримки, що може значно пом’якшити негативний вплив війни. Бойове побратимство може бути важливою опорою у переживанні стресу, пов’язаного з війною. Коли військовослужбовці знають, що можуть поділитися своїми переживаннями та емоціями з побратимами, їм легше переживати важкі моменти.

Побратимство також сприяє підвищенню боєздатності. Це ні з чим не порівнянне відчуття – ти не один. Коли військовослужбовці довіряють один одному та мають сильні зв’язки, вони працюють ефективніше як команда. Вони краще взаємодіють, співпрацюють та забезпечують взаємну безпеку. Можна навіть сказати, що побратимство – це приклад військового тімбілдінгу.

Бойове побратимство може також включати взаємодопомогу в повсякденних справах та допомогу сім’ям військовослужбовців. Завдяки бойовому побратимству, військовослужбовці відчувають взаємну відповідальність за безпеку та благополуччя один одного.

Підбиваючи підсумки даного параграфу, можемо сказати, що війна створює особливе соціальне середовище, перш за все для військовослужбовців. Вона формує такі норми і моделі соціальної поведінки, які суттєво відрізняються від тих, що переважають у цивільному житті. Звичайно, першочерговою є така норма, як узгодженість дій безпосередньо між бійцями, які при цьому різняться віком, поглядами, життєвим досвідом, ціннісними орієнтаціями та іншими проявами, але є побратимами. Можливо (і скоріше за все), у мирному житті ці люди ніколи б не консолідували свої дії, проте в умовах війни для них спільною метою стала боротьба з агресором, з ворогом.

Солідарна поведінка передбачає активну роль кожного індивіда і визначається як індивідуально-особистісними рисами суб’єктів взаємодії, так і соціальним, інституційним і культурним контекстами. Побратимство виконує всі три функції: це і соціальний феномен, і культурний феномен, і

навіть інституційний феномен (з огляду на розроблений законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав побратимів та посестер» (01.06.2021 р. № 5595). Даний законопроєкт передбачає, що військовослужбовці Збройних Сил України можуть мати побратима та/або посестру. Це – взаємні дружні стосунки, засновані на взаємній повазі, взаєморозумінні, взаємодопомозі, спільних інтересах та духовій близькості. Військовослужбовець повинен повідомити про наявність побратима/посестри свого безпосереднього керівника [38]. Щоправда, нажаль даний законопроєкт так і не був ухвалений, а значить не набув статусу закону.

Отже, побратимство – це феномен об'єднання людей, який має як ціннісний вимір свого прояву, так і практичний (безпосередні дії), тобто ґрунтується на раціонально осмисленій ціннісній єдності та практичних діях. Бойове побратимство, засноване на взаємопідтримці і взаємовиручці, виступає важливими і невід'ємними атрибутом на війні, без якого вижити в такій ситуації дуже складно, а часом просто неможливо.

Тож сьогодні побратимство як соціокультурний феномен, що пройшов випробовування століттями і закріпився в умовах російсько-української війни, варто використати для зміцнення боєздатності Сил Оборони України.

2.3. Вплив феномену побратимства на соціальну згуртованість військового підрозділу

Розглянемо спочатку згуртованість бойового підрозділу, щоб потім прослідкувати як побратимство впливає на її стан.

Згуртованість бойового підрозділу – це стан, коли всі члени підрозділу (бійці і командири різного рівня), через спільну мету, спільні переживання, взаємну підтримку та довіру, єдиною дією виступають, як ціле. Це важливо для ефективного виконання завдань, підвищення бойового духу та стійкості в бою.

Основні аспекти згуртованості бойового підрозділу проявляються у таких показниках: 1) соціально-психологічний стан, який характеризується

відчуття єдності, що дає можливість бійцям підрозділу покладатися один на одного; 2) взаємна довіра. Це дуже важливий показник. Коли бійці довіряють своїм один одному і усім побратимам, розуміють їхні сильні та слабкі сторони, то це створює основу для ефективного співробітництва; 3) підтримка, яка є незамінною як у важких ситуаціях, так і при досягненні цілей, посилюючи згуртованість і єдність; 4) спільна мета, яка проявляється у спільному розумінні й прагненні до виконання бойового завдання, що дає бійцям відчуття єдності та єдиного цілого; 5) спільно пережиті випробування сильно впливають на відчуття згуртованості. Згуртованість значно зростає у підрозділі, який разом пережив важкі випробування, такі як бойові дії чи навчання [12].

Соціальна згуртованість бойового підрозділу є надзвичайно важливим фактором не лише його боєздатності, але й виживання. Завдяки соціальній згуртованості значно ефективніше виконуються бойові завдання, адже згуртований підрозділ краще виконує бойові завдання через злагоджену роботу та взаємодопомогу.

Соціальна згуртованість бойового підрозділу сприяє підвищенню бойового духу, адже спільна мета та єдність дають бійцям відчуття сили, що підвищує їхній бойовий дух. Вона впливає на стійкість у бою. Згуртований підрозділ стійкіший у бою, оскільки бійці готові один за одного навіть ризикувати життям. Згуртованість сприяє створенню позитивного клімату у підрозділі, що позитивно впливає на мотивацію та ефективність бійців.

Розглянувши суттєві ознаки соціальної згуртованості бойового підрозділу, звичайно постає питання, як розвивати таку згуртованість. Одним з напрямків формування згуртованості є створення стабільного складу. Стабільний склад підрозділу дає змогу бійцям краще знайомитися один з одним та налагоджувати взаєморозуміння. Звичайно, під час активних бойових дій утримати стабільний склад дуже важко, адже бійці «вибувають із строю» в наслідок важкого поранення чи загибелі. Проте «кістяк» бойового

підрозділу все рівно зберігається. Він і має відіграти ключову роль у згуртуванні новобранців.

Спільна робота. Військові саме так говорять про виконання бойових завдань – «наша робота». Дійсно, спільна робота над виконанням бойових завдань, навчальні тренування та спільне дозвілля сприяє зміцненню соціальної згуртованості бойового підрозділу.

Спілкування. Відверте спілкування та взаєморозуміння між бійцями допомагає втілити спільну мету та зміцнити взаємну довіру.

І, насамкінець, надзвичайно важливого значення має підтримка командира. Забезпечення командиром підтримки та довіри у бійців допомагає створити сильний та згуртований підрозділ.

Все, що ми описали вище, якраз і характеризує феномен побратимства: спілкування і взаєморозуміння, спільна мета (нищити ворога) і спільні цінності, взаємопідтримка і взаємовиручка, взаємна довіра та здатність покластися один на одного.

Таким чином, ми можемо із впевненістю стверджувати, що феномен побратимства дуже сильно впливає на соціальну згуртованість бойового підрозділу. І це додає стійкості як усьому підрозділу в бою, так і кожному з побратимів. Адже завдяки повній бойовій взаємодії і впевненості у тому, що побратим завжди прийде на допомогу, значно посилюється міць і боєздатність бойового підрозділу. Групи побратимів «цементують» бойову єдність підрозділу. Тож належна згуртованість бойового підрозділу і притаманне йому побратимство підсилюють його бойовий дух, стійкість і міць, зберігають життя окремого бійця і цілого підрозділу.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБРАТИМСТВА ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

3.1. Обґрунтування методу збору емпіричних даних

Для вивчення феномену побратимства як форми соціальної згуртованості (в контексті військового досвіду) нами було обрано якісний підхід до збору емпіричних даних. Саме якісний підхід дозволяє виявити глибокі смисли, суб'єктивні переживання, досвід та практики взаємодії, які не завжди доступні для вивчення кількісними методами. Вибір якісної методології обумовлений специфічністю теми дипломної роботи, адже дослідження феномену побратимства в умовах війни є глибоко персональною темою, яка потребує вивчення персонального досвіду, емоцій респондентів. Як вказує Н. Дензін, «якісне дослідження прагне вивчити події в їхньому природному контексті, з погляду самих учасників» [52].

Також перевагою використання якісного підходу в дослідженні побратимства як форми соціальної згуртованості є те, що такий підхід дозволяє зосередитися на значеннях, які учасники самі надають своїм діям і стосункам. Це особливо важливо для вивчення військових реалій, де побратимство не просто стосунки – це питання виживання, психологічної підтримки, сенсу служби.

Емпіричне дослідження складається з двох взаємодоповнюючих частин: глибинних інтерв'ю з військовослужбовцями та контент-аналізу відео інтерв'ю військовослужбовців, оприлюднених на YouTube та інших відкритих онлайн-ресурсах.

Глибинне інтерв'ю дозволяє дослідити, як люди осмислюють власний досвід, у яких категоріях його описують, і які смисли вкладають у взаємодію з іншими. Особливістю глибинного інтерв'ю є те, що «воно дає змогу проникати в суб'єктивний світ респондента, виявляти його власну систему понять,

преференцій тощо» [48, с. 52]. В нашому дослідженні інтерв'ю мали на меті дослідити персональні наративи про формування побратимства, його значення для виживання, емоційної підтримки та згуртованості в умовах війни.

Через складність умов в яких проводилось дослідження, а саме проведення інтерв'ю в окопах, під час ротацій або у стані підвищеної бойової готовності, інтерв'ю не мали строго формалізованої структури. Таким чином нами було використано методику неструктурованих глибинних інтерв'ю, враховуючи специфіку теми дослідження, то використання такої методики мало певні переваги, а саме сприяло встановленню довіри, що дозволило респондентам вільно висловлювати свої емоції, страхи, досвід близькості та підтримки.

Другою частиною дослідження є контент-аналіз відеозаписів, у яких українські військові діляться своїм досвідом побратимства. Джерелом матеріалів стали відеоінтерв'ю з YouTube-каналів, де військовослужбовці говорять про досвід служби, побратимство, підтримку, єдність та взаємодопомогу. Проведення контент-аналізу розширило емпіричну базу дослідження і дало змогу проаналізувати як побратимство та соціальна згуртованість репрезентується в публічному просторі.

Контент-аналіз дозволяє вивчати відкриті повідомлення та символи, які виникають в публічному просторі. Згідно з визначенням М. Бауера «якісний контент-аналіз фокусується на темах, наративах і символах, які з'являються в текстах, намагаючись витлумачити значення, що стоять за ними» [49, с. 131].

В процесі аналізу обраних відео, особлива увага приділялась емоційній забарвленості висловлювань, описам конкретних ситуацій бойової взаємодії, згадкам про побратимство, підтримку, згуртованість. Таким чином, контент-аналіз став доповненням до глибинних інтерв'ю та дозволив сформувати цілісніше уявлення про феномен побратимства як форми соціальної згуртованості.

Отже, використання глибинних інтерв'ю дали змогу краще зрозуміти особистий досвід військових у неформальних умовах, а аналіз відеоматеріалів

дозволив розширити емпіричну базу й побачити, як тема побратимства розкривається у публічному просторі.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

В ході дослідження методом контент-аналізу нами проаналізовано низку онлайн-ресурсів, де об'єктом дослідження були інтерв'ю військовослужбовців на YouTube-каналах, в онлайн-виданнях, телеграм-каналах та інших соціальних мережах, зокрема на Facebook про побратимство, його функції, впливі на згуртованість українського війська в цілому і окремих підрозділів.

Одиниці аналізу: побратимство, згуртованість, консолідація, підтримка, взаємодопомога, взаємовиручка.

Проаналізовано 7 інтерв'ю за період 2023-2024 років.

1. Із інтерв'ю Всеволода Медведєва, який працює у службі зв'язків з громадськістю бригади, яке він дав виданню ЛЮК-Медіа у квітні 2024 р. Всеволод говорить про мобілізацію і креатив у війську. В тому числі й про побратимство.

«Війна – це не цілком страждання, а ще й побратимство. Говорячи про війну, на думку часто спадають такі поняття як біль, кров, страх, бруд. На перший погляд – це 100% правда, проте чи дійсно це так? Я на цій війні з березня 2023 р. Не чекав, коли «відловлять». Пішов добровольцем. Хочу сказати, що війна – це особливе середовище, де формуються окремо від цивільного життя норми поведінки серед солдатів і командирів. Одним із таких є бойове побратимство. Побратим – більше ніж родич, більше ніж просто брат за кровним родством. Побратимство – це унікальне відчуття спорідненості. Побратима не можна зрадити, неможливо не допомогти йому в бою, навіть якщо власному життю загрожує небезпека. На мою думку, бойове побратимство є надзвичайно важливим явищем під час війни. Побратимство сприяє консолідації підрозділу, об'єднанню солдатів і командирів спільною ідеєю і цінностями, світобаченням, що підвищує моральний і бойовий дух в

умовах війни. На війні є чіткий поділ на «свого» та «чужого». Побратим – це завжди «свій» [42].

Із цього інтерв'ю ми бачимо, як військовослужбовець, по-перше, визначає, що таке побратимство, по-друге, як він оцінює функцію і роль побратимства. В рамках нашої теми ми звертаємо увагу на такі вислови: «сприяє консолідації підрозділу», «об'єднує солдатів і командирів», «підвищує моральний і бойовий дух».

2. Командир роти 102 бригади Сергій Лєсніков розповів про війну, побратимство та бойову собаку (інтерв'ю онлайн-виданню «PRAVDA» у травні 2023 р.).

«Моя посада – командир роти. Обов'язків багато. Там ціла отака сторінка, а може й дві, що я маю робити. А як на мене, найперше – то зберегти життя й здоров'я своїх побратимів. А все решта – другорядне, – каже Сергій. Як побратими переживаємо один за одного. Не тільки я за них, але й вони за мене. І то в нас така, така трохи велика родина. Ми не йшли за нагородами, ми йшли за правду, за незалежність, за родину, за домівку. Робили те, що потрібно. Якось йшли з побратимом у розвідку, де мали бути наші майбутні позиції. Але москаль ***ий дрон на нас кинув ВОГ, і влучили в нас декілька уламків. Саша побратим більше постраждав. В нас недалеко була схована машина. Я допоміг йому залізти в неї. Так і евакуювалися до стабілізаційного пункту. А вже там я дізнався, що і в мене уламок є, — так розповідає командир роти. Отож спочатку отримав уламкове поранення, а потім нагороду від Президента – орден Богдана Хмельницького ІІІ ступеня (посміхається).

Побратимство – це назавжди. Побратими підтримують контакти і після проходження служби: зідзвонюємося по телефону, збираємося разом (під час відпочинку і ротацій), списуємося у соціальних мережах. Що десь там, коли треба, допоможемо один одному. Взагалі то я вважаю, що без цього явища – побратимства – в нас не було б такої армії. Яка там друга – ми перша армія у світі, ми бойова армія, а кожен боєць – це кремень» [20].

Як на нашу думку, ключовими фразами даного інтерв'ю є «побратимство – це назавжди», «побратими переживають один за одного», «ділимо крихту хліба, ковток води». Це говорить про неймовірні соціальні відносини, які формує феномен побратимства. Це свідчення того, що побратими завжди зрозуміють, до тебе поставляться як до «свого», у найзначніший момент прикриють і допоможуть. В рамках досліджуваної нами проблематики дане інтерв'ю засвідчує, що кожен боєць-побратим є частинкою єдиного організму. Побратимство відіграє визначальну роль для успішного проведення бойового завдання, перш за все за рахунок цієї безпрецедентної єдності, як наслідок – злагодженості дій між бійцями.

3. Бійці 67 ОМБР ЗСУ 9-го армійського корпусу (публікація на FB).

Побратимство – це глибокий, свідомий зв'язок між бійцями, який ґрунтується на взаємній довірі, підтримці та готовності допомогти одне одному у найважчих моментах. Це поняття має глибокі історичні корені також і в українській культурі. Побратимство відоме з часів козаччини, коли козаки укладали між собою братерські союзи, обіцяючи стояти один за одного до останнього. Так і сьогодні, в ці історично-важливі часи, ми, військовослужбовці 67 окремої механізованої бригади, плекаємо повагу і рівність в колективі, бо повага – це невичерпне джерело внутрішньої сили, яке рятує в умовах стресу і постійних викликів війни [36].

Про що це інтерв'ю? Це про те, що побратими скрізь і завжди допомагають один одному: словом, диханням, харчами, вогнем, патронами, жартом. Але це й про особливий дух всередині всієї бригади. При чому взаємодопомога тут не лише між бійцями, але й між рядовими військовослужбовцями і командирами. Феномен побратимства сприяє підтримці дисципліни в армії саме за рахунок того, що бійці і командири теж відчувають себе як єдине ціле.

4. Інтерв'ю бійця на позивний «Ескалібур», командира гармати 777, що воює на Запорізькому напрямку, яке він дав кореспондентці SuspilneZaporizhzhya.

Наш підрозділ, бойовий розрахунок гармати 777, – це як маленька сім'я. Ми так і говоримо проміж собою. Кожен привітає один одного зі святом. Кожен знає якісь проблеми, в тому числі й сімейні. Завжди підтримає добрим словом, порадою, або поряд просто помовчить, дивлячись із співчуттям чи посмішкою.

Бойове побратимство в побуті – це поділитися харчами, які передали з дому чи волонтери, пожартувати, допомогти полагодити екіпіруванням. На полі бою – це не просто підтримка, це готовність стати пліч-о-пліч у найтяжчу мить. Це те, що дає сили триматися, як би важко не було. От бувало таке, що там поїхали на якесь завдання, не встигли повернутися на базу. Затрималися на декілька днів. А ви ж розумієте, що коли їдеш на бойове завдання, то в першу чергу думаєш про боєприпаси, а їжі береш мінімум. Ідемо ж на день. А потім ту банку тушонки ділимо по крихтам. Один поїв, другий ні – такого не буває, останнім шматком хліба ділимося. Тому, все що стосується бойового побратимства, для мене то це не пусті слова, воно дійсно так є. На бойових завданнях побратими можуть розраховувати лише один на одного [30].

Як бачимо з інтерв'ю, командир бойового розрахунку робить акцент на таких аспектах побратимства як єдність, порівнюючи свій розрахунок із сім'єю. Підкреслює взаємопідтримку і взаємовиручку, говорячи «можуть розраховувати тільки один на одного».

5. Боєць 3 ОШБр Андрій Петровський ексклюзивно розповів TSN.UA, що таке побратимство на війні, і як довіра може врятувати життя у критичній ситуації.

З хлопцями, з якими я спілкувався до повномасштабного вторгнення, - це в основному ділові стосунки, бізнес, або просто приємно провести час (це відпочинок, алкоголь, розваги і тому подібне). Порівняти це з хлопцями, з якими ти воюєш неможливо – це зовсім про інше. Хлопці, з якими ти воюєш, - це довіра. Ти їм довіряєш, довіряєш не якусь там машину, квартиру. Ти довіряєш їм своє життя. А це найдорожче. Це не просто хлопці, це побратими.

Побратими, які опиняться поряд, в певний момент спасуть твоє життя правильними діями, правильно наданою медичною допомогою тощо [47].

Отже, побратимство – це довіра, каже Андрій Петровський. Довіряти як собі, довіряти – більше ніж собі. Це те, що спасе твоє життя. Такі почуття, як ніщо інше, може згуртувати, консолідувати, багаторазово підвищити бойовий дух, віру в себе, впевненість у перемозі.

6. Військовослужбовець і відомий блогер Павло Вишебаба у своєму короткому відеоролику «Про братерство на війні» говорить: Є різна почуття. Є дружба, є кохання, є родинні зв'язки. А є бойове братерство і побратимство на війні. Це зовсім про інше. Це момент, коли ви можете залежати один від одного. Ваше життя і здоров'я може в будь-яку секунду опинитися в руках твого побратима в прямому сенсі цього слова, то це звісно дуже зближує, ти довіряєш цим людям. Ми нещодавно з хлопцями-побратимами це обговорювали, що ось більше ніж півтора роки живемо разом, воюємо разом, проводимо 24/7 разом і ми не сваримося, тобто це щось таке унікальне. Дійсно, з дружинами у всіх були конфлікти так чи інакше, в гуртожитках під час навчання були конфлікти і так далі, і так далі. А тут, знаєш, у всіх купа недоліків, ну це очевидно, ми в побуті були в дуже різних умовах і ситуаціях, але тут у бліндажі чомусь усі пробачають один одному. Я не можу пояснити, що це, але це дуже круто!!! Я, чесно кажучи, не можу це пояснити. Вже всім відомо, що я веган. І раніше я не міг сидіти за одним столом, коли хтось їсть м'ясо, або сьорбає з миски, так, що в сусідньому селі чутно, але зараз я відчуваю, що мене це абсолютно не дратує, тому що це ж він, це мій побратим, якого я врятую при нагоді, а він обов'язково врятує мене. І коли я чую, що він там десь за 20 метрів від мене сьорбає, я не злюсь, я радію. Сьорбає, то класно, значить з ним усе добре. І таких моментів купа. Тож, не дивлячись, що ми всі такі різні, але ми всі один одному пробачаємо. Мені здається в родині так не пробачають брати, як побратими тут на фронті [32].

Отже, на думку військовослужбовця, побратимство – це довіряти, це пробачати, це підтримати, це врятувати. Саме про ці якості говорилося в тих теоретичних джерелах, що ми розглядали.

7. Інтерв'ю з командиром мінометної батареї 130 батальйону 241 бригади Київського ТрО капітаном ЗСУ Владиславом Пінчуком.

«В мене часто запитують – хто такі військові? А я й думаю, хто такі військові? Люди в армійському середовищі досить схожі: цілеспрямовані, злі та відважні.

А хто такий побратим на фронті? (запитання кореспондента)

На фронті «побратим» – це близький товариш, бойовий побратим, з яким я можу розділити небезпеку, спільні труднощі. Який підтримає мене, а я, звичайно, його. Не замислюючись. Це той, на кого можна покластися у бою, хто прикриє «спину» у складній ситуації та надасть допомогу, навіть ціною власного життя. Я стикався з таким не раз у бойових умовах. Дійсно, побратим – це той, хто готовий ризикувати життям заради товариша, прикрити його у бою та надати першу допомогу, якщо це потрібно.

Як народжується побратимство? (запитання кореспондента).

Побратимство виникає з пережитого разом досвіду на полі бою, що зміцнює духовний зв'язок між військовими. Як кажуть – «перевірка порохом». Народившись, побратимство залишається назавжди. Поза бойовими діями, побратимство проявляється у взаємній підтримці, коли настрій поганий, коли з дому прийшла якась звістка не дуже гарна, коли просто відпочиваєш разом, спільно проводиш час. Побратимство допомагає військовим адаптуватися до життя в умовах війни.

Як бійці сприймають командира на фронті? (запитання кореспондента).

По різному сприймають: командир, побратим, друг, батяня – навіть коли командир молодий. Найкраща підтримка, яку командир може дати людям, – дозволити їм відпочити, дати їм можливість відпустки чи навчання. І ти нічого кращого не зробиш для підтримки ментального стану бійця, ніж 10 днів із сім'єю. На початку повномасштабного вторгнення мені здавалося, що

важливими є одні якості хорошого командира. Тепер – інші. З часом це змінюється. Зараз я вважаю хорошим командиром того, хто: 1) розв'язує проблеми бійців, допомагає їм. Бо солдат, на якого «забили», – накази виконувати не буде; 2) має високий рівень компетенцій. Знає своїх людей, озброєння, тактику; 3) якщо обіцяє – то виконує. Важливо вміти тримати слово. Пообіцяв відпустку – відпусти. Пообіцяв покарання – карай; 4) бути з людьми в «одній тарілці»: відчувати ті складнощі, в яких вони перебувають; їздити разом з людьми. Люди відчувають: коли ти з ними – тобі більше довірятимуть. Отакий командир – це і побратим, і «батяня».

А жінки на війні? Вони можуть бути побратимами, вибачте, посестрами? (запитання кореспондента).

Спочатку в моєму підрозділі було чотири дівчини, потім одна перевелась в інший підрозділ. Вони міномётниці. Одна з них – командир міномета, дві – навідниці. Середній вік: 30-35 років. Так, вони на рівні з хлопцями, працюють, наводяться, стріляють, командують. Досить досвідчені. Гендерна складова зникла. Інколи жартома хлопці говорять «Валентина, ну ти класний пацан!» А дівчата сміються, не ображаються. Кажуть: «Це верх визнання». Так, дівчата – це наші побратими, а по новому – посестри [44].

Це інтерв'ю свідчить не тільки про визнання феномену побратимства, як надзвичайно важливого явища у війську. Це й про різні соціальні зв'язки, зокрема не лише серед бійців (горизонтальні), а й серед бійців та їхнього командира (вертикальні). Побратимство може охоплювати як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки. На цьому наголосив командир Владислав Пінчук, використавши фразу «бути в одній тарілці».

8. Надійний побратим – це величезна знахідка і вдача для військового на війні. Відеопублікація на Фейсбуці побратимів-гвардійців з волинського підрозділу НГУ за позивними «Одін» і «Локі».

Одін: Надійний побратим – це величезна знахідка і вдача для військового на війні. Бойове братерство дуже часто визначає рівень згуртованості підрозділу, а значить і стан його мотивації і боєготовності.

Зрештою, якщо військовий знає, що біля нього є його вірний побратим – це додає спокою і впевненості.

Локі: Найважливіше – це підтримка і злагодженість між побратимами. У бою ти маєш бути впевненим у кожному з них, а вони у тобі. Ми не маємо права зупинятися. Тільки так можна вистояти.

Одін: Як зародилося наше побратимство? Ми разом виконували бойові завдання на Запорізькому і Покровському напрямках. Разом відбивали ворожі штурми, були під обстрілами й рятували один одного на позиціях. Разом навіть обирали собі позивні. «Одін» і «Локі» – це імена героїв скандинавської міфології, які в сучасній популярній культурі асоціюються з мудрістю, хитрістю та силою. Ми віримо, що ці імена додаватимуть нам наснаги та допомагатимуть нищити ворога різними засобами й методами.

Локі: Ми скрізь разом, поряд. Навіть командир це знає, і планує завдання нам разом. І на навчаннях ми разом. Ефективне виконання бойових завдань, а також збереження життя і здоров'я бійців – це значною мірою наслідок якісної підготовки. Основа цієї підготовки – це систематичне навчання, котре повинне включати актуальний бойовий досвід [31].

Під час аналізу цієї публікації ми зверну увагу на таку фразу, висловлену двома побратимами військової частини № 1141 Національної гвардії України, «Бойове братерство дуже часто визначає рівень згуртованості підрозділу». Ми можемо сказати, що ця фраза бійців-побратимів є підтвердженням багатьох теоретичних положень, які ми робили у теоретичній частині роботи.

Таким чином, проаналізувавши методом контент-аналізу низку публікацій, ми тепер не лише теоретично, а з підтвердженням отриманими емпіричними даними, можемо говорити, що побратимство дійсно відіграє значну роль у згуртованості військових підрозділів, у зміцненні бойового духу і боєздатності українського війська. Побратимство – це не просто слово, це символ міцних, довірливих стосунків, що формуються між людьми, які разом проходять через випробування війною.

Крім контент-аналізу ми використали метод глибинного інтерв'ю. Звичайно воно відрізняється від класичної методології глибинного інтерв'ю, з огляду на умови, в яких воно проводилось – безпосереднє перебування автора роботи на бойових позиціях. Це скоріше короткі бесіди з військовослужбовцями, моїми побратимами, під час коротких відпочинків.

1. Сергій В., військовослужбовець, піхотинець, позивний «Крим». 34 роки. На фронті з 2023 р. Призваний по мобілізації.

Друг пізнається в біді, а побратим – під кулями на фронті. Дружба і чоловіча доброта для мене стали тими новими відчуттями, яких не було на «гражданці». Ці відчуття з'явилися саме з новим для мене словом – «побратим». Вони набули якийсь абсолютно новий сенс для мене. Наприклад, були моменти, коли ми готували позиції: рили окопи, облаштовували укриття. Командир нам сказав «У вас три години, щоб вирити окоп, бо скоро вони нас засічуть, полетять дрони». І тут в мене ламається лопата. А рити треба, бо це життя. Знайшов якийсь дрючок, намагаюся ним щось зробити. І тут один із хлопців підходить і каже «Відійди, зараз ми тобі окопчик підготуємо». Я: так, а мені що робити? Він: «Що робити, що робити? Ну хоч водички принеси», і засміявся. Отаке воно – побратимство. Взагалі, для нас для піхоти, саме на передовій доводиться перевіряти цю життєву філософію на практиці «Друг пізнається в біді, а побратим – під кулями на фронті».

Стосовно твого запитання «Яка роль побратимства не тільки для окремого бійця, а для всього підрозділу?» - скажу тобі так: величезна! Ми на цьому тримаємося. Це довіра, це підтримка, це в решті решт наша згуртованість і наше життя. Та ми стоїмо і воюємо до сих пір завдяки побратимству. Я завжди знаю, що ти мене виручиш, врятуєш якщо що, а я тебе. Ти ж про це знаєш?

2. Микита К, військовослужбовець, сапер, позивний «Лис» (бо хитрий). 45 років. Бойовий досвід ще з АТО (6 років з перервою).

Я у 2015-2016 роках був в АТО. Мав поранення. Після лікування і реабілітації мене вже не чіпали, тобто не повернули назад. Залишився вдома.

Повертаючись до мирного життя після проходження служби на сході України, мені було особливо тяжко думати про хлопців, які залишилися там, на фронті, про своїх побратимів (хоча то була зовсім інша війна, не така інтенсивна, не така потужна, та й ті денеерівці – ще «ті вояки»!). До речі, саме в АТО я вперше й пізнав, що таке побратимство.

З початком повномасштабки дома не всидів. Навіть думки не було, що я вже своє відвоював. До речі, багато моїх побратимів ще з АТО, вчинили так само. Бо коли ми спілкувалися між собою у мирному житті (після АТО), то часто говорили один одному – якщо що, то знов до бою. Бажання повернутись на фронт у 90 % випадках пов'язано із побратимами на фронті.

Тож, вже у березні 2022 р. (поки оформлення документів, те-се) повернувся у військо з декількома своїми побратимами попросилися в одну бригаду, в один підрозділ.

В боях вже цієї війни побратимство проявлялося ще гостріше, ще потужніше, тому що інтенсивність війни є в рази вищою. А на бойових завданнях побратими можуть розраховувати лише один на одного. Людина, яка поруч з тобою, ти їй довіряєш своє життя, вона довіряє тобі, тому що, якщо кожен буде сам за себе, то буде набагато все складніше. Більш того, коли сам за себе і не відчуваєш цього братерства, цієї потужної підтримки, взаємовиручки – шанс загинути збільшується в рази. В мене декілька разів були ситуації, коли я ще з двома побратимами попадали у складну халепу. Якось поверталися з бойового завдання (мінували шляхи, що ворожі БТР не проїхали) і попали під обстріл, рація заглючила, навіть ніякої допомоги не могли собі викликати. Нарешті уже звичайним мобільником додзвонилися (хоч це заборонено). І що ти думаєш, хлопці по нас приїхали, не знаючи особливо, де ми є. Знайшли нас і допомогли виїхати. У біді ніхто нікого ніколи не лишив. Тож я, коли йшов на якесь там завдання, завжди був упевнений, що ті люди, які є зі мною – побратими, вони ніколи не підведуть. А на кого ж ще надіятися! Це нас робить надзвичайно близькими! Одним цілим. Хлопці, хто тільки прийшов до війська, - єднайтеся! Це сила і це порятунок. На війні

формується особливий вид стосунків, споріднення між бійцями – бойове побратимство.

3. Жорік С., військовослужбовець, бойовий медик, позивний «Док», 28 років. Доброволець. На фронті з квітня 2022 р. (розмова телефоном)

Привіт, Дімон. Ну давай поспілкуємось поки є час. Найважче для мене на війні – втрачати побратимів. Це великий біль для бійця і для медика. Його навряд зрозуміє людина з цивільного життя. Порівняти таку втрату можна лише із втратою рідної людини. От через це відчуття я й можу сформувати, хто такий побратим. Побратим, це як частинка мене, розумієш. Мені доводилося рятувати свого побратима. Він кричав, кров лилася, а я зціпів зуби, аж щелепа заніміла, і робив свою справу. Та слава Богу, все найгірше по заду. Живий. У той момент я якраз і подумав – в мене два життя: моє й Санька.

4. Петро І., військовослужбовець, старший механік-водій, позивний «Пантєлєй». 52 роки. На війні з 2023 року. Мобілізований.

Я немолодий. Прийшов у підрозділ, де більшість хлопців молодше за мене. Думаю, як мені тут буде, як сприймуть мене. Думав, що дідом будуть звати, можливо й позивний таким буде. Та ні. Хтось із хлопців, коли я назвав своє ім’я, сказав «Ні, на Петруху ти не схожий. Це якось принизливо для тебе. Ти – Пантєлєй». Отак я отримав свій позивний.

Я вважаю, що побратимство треба заслужити. Спочатку нас в кучку збирають і назначають що ми один одному побратими. Люди приходять з різних регіонів, з різною мотивацією, в різні періоди, і воно потім викристалізовується. Підбирається екіпаж. Притираємося один до одного, пізнаємо, інколи сваримося. Але це – до першого випробування. А потім, коли пліч-о-пліч прориваєшся через засідки, доставляєш своїм боєкомплект, коли над головою дрон кружляє, ти за кермом, а побратим поряд корегує твої дії, куди їхати, як краще, ще й цілить у ту «дурну пташку», розумієш – тільки так ми вистоїмо і виграємо цю страшну війну. Бо кожна наша дія – це свідчення нашої єдності, нашої сили і нашої незламності. Саме на цьому, на підтримці та єдності тримається вся наша армія. До речі, побратимство – це класна річ

для адаптації новоприбулих. Їх навчають, підстраховують, приймають. По собі пам’ятаю.

Ці декілька невеличких, не класичних інтерв’ю дуже гарно характеризують побратимство у контексті військового досвіду. Саме військовий досвід навчив, що побратим – це людина, з якою можна поділитися страхами, сумнівами і яка завжди буде поруч, щоб підтримати, а коли треба – то й зберегти життя.

Проведене дослідження, на наш погляд, дуже точно підтвердило ті положення, що були виявлені теоретичним шляхом.

3.3. Рекомендації щодо посилення соціальної згуртованості військових через побратимство

За результатами емпіричного дослідження феномену побратимства як форми соціальної згуртованості військових, можемо запропонувати декілька практичних рекомендацій щодо посилення соціальної згуртованості військових через побратимство.

Перша рекомендація – це необхідність законодавчого визнання та підтримки побратимства. Феномен побратимства досі не має чіткого визначення в українському законодавстві. Побратимство має велику моральну, психологічну і навіть юридичну вагу – особливо в питаннях реабілітації, піклування про поранених і родини загиблих. Тому доцільно ініціювати розроблення нормативно-правової бази, яка б визнавала та регулювала механізми підтримки між побратимами. Слід зауважити, що ще в 2021 році у Верховній раді був зареєстрований законопроєкт № 5595 від 01.06.2021 «Про захист прав побратимів і посестер», яким передбачалось ввести до військових статутів поняття «побратими» і «посестри» та надати їм право нотаріально засвідчувати доручення та заповіти військовослужбовців під час бойових дій, але й дотепер даний законопроєкт не був розглянутий і прийнятий законодавчим органом.

Друга рекомендація – розвиток програм групової підтримки на основі побратимства. Побратимство виконує не лише емоційну, а й соціальну функцію, сприяючи взаємній підтримці, довірі та зниженню емоційної напруги під час несення військової служби. Рекомендується впровадження у військових частинах програм, які б сприяли ефективній побудові неформальних відносин. Такі програми можуть включати регулярні неформальні зустрічі, групове обговорення складних ситуацій, військового досвіду тощо. Перевагою цих програм є те, що вони можуть допомогти не лише зберегти моральний стан військових, а й підвищити ефективність командної взаємодії.

У зв’язку з попередньою рекомендацією, можемо запропонувати ще одну, а саме – підготовку командирів до формування згуртованих колективів.

Командири всіх рівнів повинні усвідомлювати важливість неформальних зв’язків і соціальної підтримки в підрозділі. Пропонується включити до курсів підвищення кваліфікації або базової військової освіти елементи соціальної психології, групової динаміки, конфліктології. Командир має не лише керувати, а й активно формувати середовище довіри, підтримки та єдності серед військових.

Таким чином, впровадження цих рекомендацій може сприяти посиленню соціальної згуртованості військових через побратимство, що в свою чергу сприятиме покращенню морального стану військових та підвищенню бойової ефективності в наслідок покращення командної взаємодії.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота на тему «Побратимство як форма соціальної згуртованості» присвячена дослідженню бойового побратимства в період російсько-української війни, починаючи з 2014 р. і до теперішнього часу, тобто до повномасштабної війни росії проти України.

В ході написання кваліфікаційної роботи було реалізовано низку дослідницьких завдань, що дало змогу досягти поставленої мети, а саме вивчити вплив побратимства на соціальну згуртованість у контексті військового досвіду.

У першому розділі визначені основні методологічні засади дослідження. Цей розділ дуже важливий, адже він створює концептуальне підґрунтя для всієї роботи.

Досліджено ступінь розробленості феномену побратимства як форми соціальної згуртованості. На основі аналізу широкої джерельної бази виявлено, що побратимство, як соціальний феномен, має глибоке історичне коріння. А соціальна згуртованість – це взагалі одна з ключових ознак форми людського буття. У період криз і викликів саме соціальна згуртованість стає тим чинником, що сприяє формуванню довіри і єдності на всіх рівнях соціальної взаємодії: між людьми в рамках соціальних груп і громад, між громадянами і органами влади тощо.

В соціології проблема соціальної згуртованості піднімалась класиками соціології: Ф. Тьонніс цю проблему розглядав в рамках концепції «спільнота і суспільство», Е. Дюркгейм – в рамках теорії соціальної солідарності, Р. Дарендорф – в рамках теорії соціального конфлікту. Вітчизняні вчені останнім часом також долучилися до дослідження проблеми соціальної згуртованості. З’явилася низка публікацій, присвячених даній темі. Серед науковців, що займаються даною проблематикою можна назвати Д. Бибика, О. Дейнеко, З. Сіверс, Ю. Полунєєва та багатьох інших.

Побратимство, яке сьогодні є частиною української соціокультурної традиції, відіграє значну роль у формуванні соціальної згуртованості.

Розглянуто і уточнено зміст і сутність ключових понять: соціальна згуртованість, побратимство. Це дало змогу більш чітко усвідомити об'єкт і предмет дослідження.

В рамках даної роботи спираємось на такі дефініції:

– соціальна згуртованість – це соціологічна категорія, яка проявляється на мікро- (соціальні групи), мезо- (соціальні спільноти, великі соціальні групи, соціальні інституції, верстви) і макрорівні (суспільство в цілому), базується на ідентичності, тобто відчутті приналежності до певної спільноти, спільних цінностях; це також соціальний процес, який характеризується такими показниками як довіра, орієнтація на досягнення спільних цілей, готовність окремих індивідів і соціальних груп до взаємодії, до співпраці та спільної діяльності на усіх рівнях соціуму для досягнення колективних цілей;

– побратимство – це не тільки якесь об'єднання людей (спільність, спільнота), це спорідненість цінностей, світоглядних орієнтирів, це духовний стан не в сенсі релігії, а в сенсі внутрішнього спрямування, свідомих переконань, моральності, колективізму.

Визначено методологічну базу дослідження. В рамках виконання дослідницьких завдань використано наукові підходи: історичний, системний, функціональний, інституціональний, міждисциплінарний. Загальнонаукову методологію склали методи: діалектичний, історико-генетичний, аналіз і синтез. Соціологічна методологія спиралася на структурно-функціональний метод. Емпіричні методи дослідження: контент-аналіз і глибинне інтерв'ю.

У другому теоретичному розділі досліджена специфіка соціальної згуртованості, зокрема у Збройних Силах України. На основі аналізу наукової літератури виявлено, що соціальна згуртованість має вирішальне значення для благополуччя людей і спільнот. Соціальна згуртованість включає створення і просування почуття приналежності, довіри і взаємної поваги серед індивідів і

груп у співтоваристві. Одним з ключових факторів, які сприяють соціальній згуртованості, є участь у співтоваристві.

Для Збройних Сил України соціальна згуртованість має одне з вирішальних значень у підтримці боєздатності, бойового духу і стійкості, що вкрай необхідно для перемог на полі брані. Вона сприяє консолідації, зміцненню соціальних зв'язків між військовослужбовцями, незалежно від звання та роду військ. Соціальна згуртованість впливає на формування патріотизму і відданості військовослужбовців своїй армії, своїй справі, гордості за свою приналежність до цієї могутньої організації. Вона забезпечує підтримання дисципліни і порядку у війську.

Специфіка соціальної згуртованості Збройних Сил України визначається ступенем єдності їх формальної й неформальної структур. Де під формальною структурою розуміється соціальна взаємодія між військовослужбовцями та їх командирами, а також між командним складом згори до низу (вертикальні відносини). Під неформальною структурою – міжособистісні стосунки між бійцями військового підрозділу. Високий ступінь згуртованості у війську говорить про добре сформоване взаєморозуміння та довіру в обох структурах (формальній і неформальній).

Досліджено формування і роль побратимства в російсько-українській війні. З'ясовано, що побратимство – це українська соціокультурна традиція духовного споріднення, що має важливе значення в мілітарному та соціальному контексті. Це не просто дружба, а глибша взаємозалежність, побудована на довірі, взаємній підтримці та спільних цілях. Побратимство формує відчуття приналежності до групи, роблячи побратимів єдиним монолітним колективом. У війську феномен побратимство має особливе значення. Він сприяє зміцненню морального духу солдатів, підвищує бойову готовність та взаєморозуміння. У сучасній українській армії побратимство відіграє важливу роль у вихованні новобранців та об'єднанні військових частин.

Досліджено вплив феномену побратимства на соціальну згуртованість військового підрозділу. Важливу роль у цьому відіграло прикладне соціологічне дослідження. Методом контент-аналізу проаналізовано низку публікацій (інтерв'ю і виступи військових, блоги військовослужбовців, дописів у соціальних мережах). Виявлено, що військовослужбовці різного рівня – рядові бійці і командири підрозділів (бойових розрахунків, рот) дуже високо оцінюють бойове побратимство. Вони говорять про те, що побратимство дуже сильно допомагає в умовах війни. Побратими надають моральну підтримку один одному, що сприяє боєздатності та допомагає переживати стрес війни. Побратими стають тією реальною опорою у переживанні стресу. Коли військовослужбовці знають, що можуть поділитися своїми переживаннями та емоціями з побратимами, їм легше переживати важкі моменти.

Військовослужбовці у своїх виступах відзначають, що побратимство сприяє підвищенню боєздатності підрозділу. Ніщо так не мотивує, і не підтримує тебе перед боєм чи бід час бою, як ні з чим не порівнянне відчуття – ти не один. Побратимство – це величезна довіра. Коли військовослужбовці довіряють один одному та мають сильні зв'язки, вони працюють ефективніше як команда. Вони краще взаємодіють, співпрацюють та забезпечують взаємну безпеку. Можна навіть сказати, що побратимство – це приклад військового тімбілдінгу.

Бойове побратимство не закінчується тільки війною. Воно також включає взаємодопомогу у цивільному житті, в повсякденних справах, у підтримці і допомозі сім'ям побратимів. Завдяки бойовому побратимству, військовослужбовці відчувають взаємну відповідальність за безпеку та благополуччя один одного. Це ж саме говорили мої побратими, з якими проводилися бесіди на кшталт неструктурованого інтерв'ю.

Таким чином, гіпотеза 1. Побратимство сприяє підвищенню відчуття єдності та взаємної підтримки серед військовослужбовців – підтверджена.

Гіпотеза 2. В умовах бойових дій побратимство виступає ключовим чинником збереження психологічної стійкості військових також підтверджена повністю.

Враховуючи результати емпіричного дослідження було запропоновано такі рекомендації щодо посилення соціальної згуртованості військових через побратимство: необхідність законодавчого визнання та підтримки побратимства; розвиток програм групової підтримки на основі побратимства; підготовку командирів до формування згуртованих колективів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоскурський О., Зурабашвілі Т. Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними дослідження reSCORE-2024. Київ : Україна – USAID, ПРООН, 2024. 52 с.

2. Бибик Д.Д. Соціальна згуртованість молоді: умови для спільної діяльності та громадського залучення. *Digital Library NAES of Ukraine*. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736209/1.pdf (дата звернення: 05.03.2025).

3. Бибик Д.Д. Лідерство та соціальна згуртованість молоді: перспективи забезпечення розвитку в умовах сучасних викликів. *Digital Library NAES of Ukraine*. 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736209/1.B2.pdf (дата звернення: 05.03.2025).

4. Боднар Г. Усні свідчення воїнів початку російсько-української війни (2014–2015 рр.): виклики дослідження. *Війна, наука та емоції: (не)проговорене. Збірник матеріалів Міжнародного воркшопу* (м. Чернігів, 21-22 лютого 2024 р.) / ред. С. Маховська. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 76-87. URL: https://www.academia.edu/123515515 (дата звернення: 18.03.2025).

5. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Серія Соціологія*. 2017. № 1(8). С. 58-65.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусела. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Вербець В.В. Методологія та методика соціологічних досліджень : навч. посіб. 2-ге вид. доп. і перероб. Рівне : РДГУ, Інститут соціальних досліджень, 2006. 168 с.

8. Вовк С.О., Бадер А.В. Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних,

психологічних і економічних складових. *Науковий журнал «Політикус»*. 2024. Вип. 4. С. 30-37.

9. Ґест О., Панайоту О. Соціальна згуртованість в Україні. Визначення та вимірювання соціальної згуртованості за допомогою Індексу соціальної згуртованості та примирення (SCORE): аналітичний звіт. Київ, 2021. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_SCOREUkr21_Social_Cohesion_Volume1-UKR_ED_NN.pdf (дата звернення: 24.03.2025).

10. Голяченко І. Інститут військового капеланства в Україні. *Матеріали VI Міжнародного молодіжного наукового форуму. (18 травня 2023 р.) м. Київ.* Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 111-115;

11. Гримич М.В. Методологічні засади вивчення систем спорідненості. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 6. С. 35-39.

12. Грубі Т.В., Купчишина В.Н. Психологічні аспекти формування згуртованості підрозділу як складова його успішного функціонування. *Матеріали III Всеукраїнської конференції «Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеи і оборони» (12-13 листопада 2023 р. м. Київ)*. Київ : Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2023. С. 334-337.

13. Дейнеко О.О. Особливості дефінування поняття «соціальна згуртованість»: від широкого до вузького розуміння. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 27. С. 90-96.

14. Дейнеко О. Моделі конструювання соціальної згуртованості: теоретичні рефлексії та емпіричні кейси. *Соціологічні студії*. 2021. № 1 (18), С. 33-40.

15. Дейнеко О.О. Соціальний капітал та соціальна згуртованість: особливості співвідношення та розмежування концептів. *Габітус*. Вип. 24. Т. 1. 2021. С. 25-31.

16. Задунайський В.В. Козацька військова націленість і побратимство для зміцнення боєздатності 20-го окремого батальйону спецпризначення «Україна». *Військово-науковий вісник*. 2024. Вип. 41. С. 102-119.

17. Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації : матер. фахової дискусії 05.06.2023 р. / упорядник В.М. Духневич. Київ : ІСПП НАПН України, 2023. 97 с. URL: http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zgurtovanist.pdf. (дата звернення: 03.03.2025).

18. ЗСУ представляє. Військовий гумор та приколи. Відео від ЗСУ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=sHuMWpZbcjY (дата звернення: 16.04.2025).

19. Іванченко В. Захист України є обов'язком кожного: інтерв'ю з Стапаном Барною. *Голос*. 8 грудня 2024 р. URL: https://golos.te.ua/zahyst-ukrayiny-ye-obovyazkom-kozhnogo-interv%ca%bcyu-z-stepanom-barnoyu/ (дата звернення: 21.03.2025).

20. Інтерв'ю командира роти 102 бригади Сергія Лєснікова онлайн-виданню PRAVDA, який розповів про війну, побратимство та бойову собаку. *PRAVDA*. 12.05.2023. URL: https://pravda.if.ua/komandyr-roty-102-brygady-sergij-lyesnikov-rozpoviv-pro-vijnu-pobratymstvo-ta-bojovu-sobaku/ (дата звернення: 06.05.2025).

21. Калашнікова Л. Соціальна згуртованість як необхідна умова повоєнного відновлення України: оцінки соціологів. *Згуртованість суспільства в умовах воєнного стану: актуальність, виклики та шляхи їх подолання : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кривий Ріг, 16-17 травня 2024 року)*. Кривий Ріг : КДПУ ; Полтава : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 21-24.

22. Кащенко А. Військові звичаї. Побратимство / Оповідання про славне Військо Запорізьке Низове. Дніпропетровськ : Січ, 1991. С. 68-72.

23. Кілар А.Ю. Бойове побратимство (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни). *Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. 29-30 жовт. 2020 р., (м. Вінниця)*. С. 118-122.

24. Корягін М.В., Чік М.Ю. Основи наукових досліджень : навч. посіб. 2-ге видання, доп. і перероб. Київ : Алерта, 2019. 492 с.

25. Красько С. Міжгрупова соціальна солідарність як предмет соціологічного дослідження. *Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць*. 2003. Вип. 6. С. 247-261.

26. Кондратюк О. Дослідження побратимства (посестринства) та «кумлення» в традиційному українському суспільстві. *Етнічна історія народів Європи*. 2006. Вип. 21. С. 103-106.

27. Лапан Т.Д., Кудринська Г.І. Ровесники незалежності в російсько-українській війні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2021. Вип. 46. С. 60-72.

28. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. 2010. Вип. 13. С. 20-28.

29. Мандебура О. Побратимство в українських традиціях. *Електронна газета «Український інтерес»*. 21 червня 2024. URL: https://uain.press/articles/pobratimstvo-v-ukrayinskih-traditsiyah-854474 (дата звернення: 02.02.2025).

30. Ми – як сім'я. Інтерв'ю бійця на позивний «Ескалібур», командира гармати 777, що воює на Запорізькому напрямку, яке він дав кореспондентці SuspilneZaporizhzhya. URL: https://www.youtube.com/watch?v=EIQ8imhA1jw (дата звернення: 10.05.2025).

31. Надійний побратим – це величезна знахідка і вдача для військового на війні: відеопублікація. 24 березня 2025. *Facebook*. https://www.facebook.com/watch/?v=530163676419935 (дата звернення: 12.05.2025).

32. Павло Вишебаба. Про братерство на війні. URL: https://www.tiktok.com/@vyshebaba/video/7279051317140524294 (дата звернення: 10.05.2025).

33. Побратимство. *Українська мала енциклопедія* : 16 кн. : у 8 т., Т. 6. кн. XI / гол. ред. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес : Адміністратура УАПЦ в Аргентині, 2003. С. 1404-1405.

34. Полунаєв Ю.В. Соціальна згуртованість як складова економічного прориву. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 33. Ч. 1. С. 161-166.

35. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1992 р. № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення: 24.03.2025).

36. Публікація 9 армійський корпус / 9 army corps. *FaceBook*. 26.12.2024 р. URL: https://www.facebook.com/9.army.corps.ua/posts/122174073296101442/ (дата звернення: 07.05.2025).

37. Публікація Оперативно-тактичного угруповання «Харків». *FaceBook*. 24.11.2024. URL: https://www.facebook.com/story.php/?story_fbid=122147975204351422&id=61560542679998&_rdr (дата звернення: 12.05.2025).

38. Раді пропонують законодавчо закріпити права побратимів та посестер. *Юридична газета online*. 07 червня 2021. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/radi-proponuyut-zakonodavcho-zakripiti-prava-pobratimiv-ta-posester.html (дата звернення: 21.02.2025).

39. Сергієнко Т., Куріс Ю. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії російської федерації. *Himanites studies*. 2022. № 11 (88). С. 79-87.

40. Сіверс З. Аналіз теоретичних досліджень соціальної згуртованості в зарубіжних наукових джерелах. *Проблеми політичної психології*. 2023. Вип. 14 (28). С. 36-61.

41. Скільки українців довіряють ЗСУ, Раді та судам – результати соцопитування. Публікація сайту slovoidilo.ua. URL: https://www.slovoidilo.ua/2025/01/09/novyna/suspilstvo/skilky-ukrayinczіv-

doviryayut-zsu-radi-ta-sudam-rezultaty-soczopytuvannya (дата звернення: 16.04.2025).

42. Суспільство – це продовження армії, як і армія – продовження суспільства. Інтерв'ю з військовим Всеволодом Медведєвим про мобілізацію та креатив. *ЛЮК-Медіа*. 26.04.2024. URL: https://lyuk.media/people/vsevolod-medvedev/ (дата звернення: 06.05.2025).

43. Тьоніс Ф. Спільнота і суспільство. *Дух і література*. 2002. № 11-12. С. 439-451. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/bcfb1649-7952-48dd-a97e-769b6ff14b7b (дата звернення: 26.02.2025).

44. Три роки на фронті. Відверте інтерв'ю з командиром мінометної батареї про бойовий досвід, мотивацію, жінок у підрозділі та бойове побратимство. *АрміяInform.* 24. 03.2025. URL: https://armyinform.com.ua/2025/03/24/try-roky-na-fronti-vidverte-intervyu-z-komandyrom-minometnoyi-batareyi-pro-bojovyj-dosvid-motyvacziyu-ta-zhinok-u-pidrozdili/ (дата звернення: 12.05.2025).

45. Урсуленко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. №1. С. 138-157.

46. Файдюк О. Соціальна згуртованість громади, як фактор соціальної адаптації в ній учасниць бойових дій. *Згуртованість суспільства в умовах воєнного стану: актуальність, виклики та шляхи їх подолання: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м.Кривий Ріг, 16-17 травня 2024 року)*. Кривий Ріг: КДПУ; Полтава: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 290-292.

47. Чим відрізняється побратим у цивільному житті і на полі бою? Інтерв'ю з Андрієм Петровським, бійцем 3 ОШБр ексклюзивно для TSN.UA. URL: https://www.youtube.com/shorts/6gj8gJpQk3M (дата звернення: 07.05.2025).

48. Якісні дослідження в соціологічних практиках : Навчальний посібник / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. Київ : Інститут соціології НАНУ, 2009. 400. с.

49. Bauer M. W., Gaskell G. Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook. London : Sage, 2000. 374 p.

50. Bernard P. Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept. *Lien social et Politiques*. 1999. Vol. 41. P. 47-59. URL: https://www.erudit.org/en/journals/lsp/1999-n41-lsp352/005057ar/ (дата звернення 26.02.2025).

51. Dahrendorf R. Report on Wealth Creation and Social Cohesion in a Free Society. London: Commission on Wealth Creation & Social Cohesion, 1995. 119 p. URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1996/feb/21/wealth-creation-and-social-cohesion (дата звернення: 28.02.2025).

52. Denzin N. K., Lincoln Y. S. The SAGE Handbook of Qualitative Research. 4th ed. Sage, 2011. 766 p.

53. Stenley D. What Do We Know about Social Cohesion: The Research Perspective of the Federal Government's Social Cohesion Research Network. *The Canadian Journal of Sociology*. 2003. Vol. 28. № 1. P. 5-17. URL: https://www.jstor.org/stable/3341872?origin=crossref (дата звернення: 28.02.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Програма соціологічного дослідження:

«Побратимство як форма соціальної згуртованості»

І. Методологічна частина

1.1. Актуальність теми.

Повномасштабна війна вплинула на всі без винятку сфери суспільного життя, змінивши усі політичні, економічні, соціальні, соціально-психологічні умови буття українців. В ході війни почали відроджуватися і зміцнюватися нові соціальні відносини, зокрема такі як відносини побратимства. Саме завдяки побратимству, як соціальному явищу, відбувалася консолідація сил, об'єднання бійців у підрозділах спільною ідеєю патріотизму, необхідності захисту Батьківщини і своєї власної домівки, укріплювався їх моральний дух в умовах жорсткої війни. Побратимство не лише впливає на психологічний стан військових, а й формує особливі типи довіри, солідарності та взаємодії, які можуть бути важливими не лише в бойових умовах, а й у процесах адаптації після служби. Аналіз побратимства як форми згуртованості дозволяє краще пояснити, як у межах війни формуються нові моделі соціальних зв'язків, цінностей і норм.

1.2. Обґрунтування проблеми дослідження

Проблемна ситуація полягає в тому, що на теперішній час вже опубліковано достатньо велику кількість досліджень з питань російсько-української війни в різних галузях наук: правових, політичних, психологічних, соціологічних, економічних тощо. В той же час феномен бойового побратимства та його впливу недостатньо розроблений і представлений у науковому дослідницькому полі, відсутня чітка концептуалізація побратимства як соціального феномену.

1.3. Об'єкт дослідження.

Феномен побратимства як соціального явища.

1.4. Предмет дослідження.

Побратимство як форма соціальної згуртованості в українському суспільстві.

1.5. Мета дослідження.

Вивчити вплив побратимства на соціальну згуртованість в контексті військового досвіду.

1.6. Завдання дослідження

1. Описати індивідуальний досвід побратимства військовослужбовців в умовах бойових дій на основі глибинних інтерв'ю.

2. Виявити ключові смисли і категорії, пов'язані з побратимством, що найчастіше фігурують у наративах військових.

3. Проаналізувати публічні висловлювання військових у відеоматеріалах на YouTube щодо досвіду побратимства та згуртованості.

4. Порівняти дані глибинних інтерв'ю та контент-аналізу відео, щоб виявити спільні теми, відмінності та особливості у сприйнятті побратимства в приватному та публічному просторах.

1.7. Логічний аналіз основних понять.

Соціальна згуртованість –це соціальний процес, який характеризується такими показниками як довіра, орієнтація на досягнення спільних цілей, готовність окремих індивідів і соціальних груп до взаємодії, до співпраці та спільної діяльності на усіх рівнях соціуму для досягнення колективних цілей.

Побратим (посестра) – це особа, будь-якого віку, яка є товаришем (товаришкою), соратником (соратницею) по боротьбі, битві, боях. Це людина, на яку можна покластися (навіть довірити життя) в будь-яку мить, яка готова прикрити і виручити в будь-якій ситуації.

Побратимство – це не тільки якесь об'єднання людей, це спорідненість цінностей, світоглядних орієнтирів, це духовний стан не в сенсі релігії, а в

сенсі внутрішнього спрямування, свідомих переконань, моральності, колективізму.

1.8. Гіпотези дослідження.

1. Побратимство сприяє підвищенню відчуття єдності та взаємної підтримки серед військовослужбовців.

2. В умовах бойових дій побратимство виступає ключовим чинником збереження психологічної стійкості військових.

ІІ. Методична частина

1. Обґрунтування вибіркової сукупності

До вибірки увійшли 4 військовослужбовця, які мають досвід бойових дій та можуть надати рефлексивну оцінку явища побратимства. Інтерв'ю проводилися в неформальній обстановці, часто в польових умовах. Стать, вік, звання респондентів варіюються, що дозволяє охопити різні контексти побратимства.

Для контент-аналізу було відібрано 8 відео з відкритих джерел (YouTube), в яких військовослужбовці добровільно діляться власним досвідом участі у війні, зокрема – темами взаємопідтримки, згуртованості, побратимства. Відео обиралися за такими критеріями: наявність теми побратимства чи згуртованості; автентичність (без очевидної постановочності чи офіційної цензури); українська мова або переклад.

2. Обґрунтування методу дослідження

Для досягнення мети дослідження використано метод глибинного інтерв'ю, що дає змогу отримати детальне уявлення про особистий досвід побратимства в умовах бойових дій. Також застосовано контент-аналіз відео, в яких військові публічно розповідають про згуртованість та побратимство. Обидва методи дозволяють вивчити смисли, що стоять за соціальними практиками побратимства, в умовах, де кількісні підходи є недостатніми.

Додаток Б

Рис. 1. Сергій Лєсніков з побратимом Славою Костюком. Фото: Сергій Лєсніков

Рис. 2. Владислав Пінчук, командир мінометної батареї 130 батальйону 241 бригади Київського ТрО капітаном ЗСУ та його побратими

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Ященко Дмітрій Володимирович, студент IV курсу бакалаврату, денної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність С5 «Соціологія», адреса електронної пошти jaschenko_dv@znu.edu.ua:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Побратимство як форма соціальної згуртованості» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

06.06.2025 Д.В. Ященко

Науковий керівник,
к.соц.н., доцент, доцент кафедри соціології
06.06.2025 Я.С. Пилипенко